

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Narva kodanikkond Rootsi linnaseaduse alusel 17. sajandil (aastani 1667)

Bakalaureusetöö

6 EAP

Kristin Kongi

Juhendaja: PhD Enn Küng

Tartu 2025

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
HISTORIOGRAAFIA	5
Narva vanema ajaloo käsitlused	5
Allikad	7
ROOTSI LINNASEADUSE TAUST	9
Rootsi esimene kirjalikult fikseeritud linnaseadus	11
ROOTSI ÕIGUSE KEHTESTAMINE NARVAS	14
Narva saadikute esildis Johan III-le.....	16
Johan III kinnitab Narva privileegid.....	17
NARVA KODANIKKONNAST 17. SAJANDIL.....	19
Narvas kodanikuks saamise põhimõtted	20
Linnakodanike õigused ja kohustused	23
KOKKUVÕTE	28
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	31
Arhiiviallikad.....	31
Allikapublikatsioonid	31
Kirjandus	32
Internetileheküljed	35
SUMMARY	36
Narva's citizenship under the Swedish Town Law in the 17 th century (until 1667).....	36

SISSEJUHATUS

Rootsi võimu periood Eesti- ja Liivimaal (1561–1710/1721) sai alguse Tallinna ja selle lähima ümbruse vabatahtliku liitmise ja Rootsi krooni võimu alla 1561. aasta suvel.¹ Seejuures kinnitas kuningas Erik XIV Tallinna linna ja Harju-Viru rüütelkonna ajaloolised privileegid ning juba 14. sajandi keskpaigas välja kujunenud õiguse apelleerida Lübeckisse.² Rootsi territoriaalne laienemine Soome lahe lõunarannikul toimus piirkonniti erinevatel tingimustel. Erinevalt Tallinnast läks ülejäänud Eesti ala vallutuse teel Rootsi riigi koosseisu, mis tähendas näiteks linnakeskkonda silma pidades suurt hävitustööd (röövimised, tapmised, põletamised), ulatuslikku väljarännet, majanduslikku stagnatsiooni ja vajadust uus õigussüsteem väljastpoolt sisse tuua. Nii juhtus ka Narvaga 1581. aastal Rootsi vägede ülemjuhataja Pontud De la Gardie vallutuse tagajärjel.³ Selleks ajaks oli Narva sõjajärgne linnaelanikkond, mis Arnold Süvalepa hinnangul oli Vene-Liivimaa sõja puhkedes 500–800 (30 saksa ja 120 mittedaksa peret),⁴ oluliselt muutunud. Enn Künigi arvestuste kohaselt oli Narvas 17. sajandi keskel vähemalt 639 majapidamist, millest 59,5% kuulus venelastele ning elanike üldarvu on ta hinnanud minimaalselt 3300; koos sõjaväega isegi 4300 inimesele.⁵ Vallutuste, rüüstamiste ja tulekahjude tulemusena hävis ning läks kaduma raearhiiv koos varasemate õigusaktidega. Väga suure tõenäosusega ei juhitud Narvas 1581. aasta järel otseselt mitte Lübecki õigusest, vaid

¹ **Enn Küng**, „Sõjalis-poliitilised sündmused“, *Tallinna ajalugu II. 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2020), lk 27–36 (lk 28); **Kari Tarkiainen**, „Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna alistumine Rootsile 1561: vormid ja põhjused“, *Ajalooline Ajakiri*, 1 (2017), lk 39–77 (lk 39).

² **Tiina Kala**, „Das Geschriebene und das Mündliche. Das lübische Recht und die alltägliche Rechtspflege im mittelalterlichen Reval“, *Hansisches und hansestädtisches Recht*, toim Albrecht Cordes, Hansische Studien 17 (Trier: Porta Alba, 2008), lk 91–112 (lk 102–103); **Enn Küng**, „Veel kord Tallinna liitumisest Rootsi 1561. aastal – linna privileegide küsimus“, *Muutused, ümberkorraldused, uuendused. Varauusaja arengujooned Eesti ja Liivimaal 1520–1800*, toim Marten Seppel, Madis Maasing (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2023), lk 119–141 (lk 121, 136); **Küng**, „Sõjalis-poliitilised sündmused“, lk 27–28.

³ Narva vallutamist 1581. aastal on põhjalikult käsitlenud **Margus Laidre**, *Domus belli: Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661* (Tallinn: Argo, 2015), lk 532–533; **Balthasar Russow**, *Liivimaa provintsi kroonika*, tlk Jüri Kivimäe, toim Madis Maasing (Tallinn: Tänapäev, 2022), lk 369.

⁴ **Arnold Süvalepa**, *Narva ajalugu I. Taani ja orduaeg*, toim Arnold Soom (Tartu: „Postimehe“, 1936), lk 274; **Heinz von zur Mühlen**, „Handel und Politik in Livland in der Mitte des 16. Jahrhunderts im Spiegel der Biographie Hermen thor Mölens aus Narva“, *Zeitschrift für Ostforschung*, 24, 4 (1975), lk 626–673 (lk 627); **Dirk-Gerd Erpenbeck, Enn Küng**, *Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704*, toim Johannes Hoffmann (Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 2000), lk 14.

⁵ **Enn Küng**, „Narva elanikkonna suurus 17. sajandi keskel“, *Artiklite kogumik*, toim Leino Pahtma, Helina Tamman, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 2 (9) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1997), lk 39–63 (lk 50); **Enn Küng**, „Über die Größe der Bevölkerung Narvas und Ivangorods in der Mitte des 17. Jahrhunderts“, *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*, koost Bernhart Jähniq, Klaus Militzer, Schriften der Baltischen Historischen Kommission 12 (Münster: LIT, 2004), lk 329–349 (lk 344–345, 349).

naaberlinn Tallinna eeskujust.⁶ Nagu järgnev arengulugu näitab, ei olnud Narval õiguse mõistmisel enam millelegi tugineda.⁷ Samuti võttes arvesse, et varauusaegse Narva jõukuse peamiseks aluseks oli transiitkaubandus ja sellelt laekunud tulu, vajas Narva oma majanduse elavdamiseks õigusakte ka selles valdkonnas. Samuti vajasid reguleerimist linnaelu teised alad, kaasa arvatud uute kodanike vastuvõtu tingimused. Vastavaid õigusakte enne 1585. aastat Narvale väljastatud ei ole, seetõttu olid kuninglikud privileegid ja resolutsioonid rae poolt vaadatuna väga oodatud.

Olgugi, et varasemalt on Narva elanik- ja kodanikkonda erinevates uurimustes juba käsitletud,⁸ on käesoleva töö eesmärgiks veel korra anda ülevaade Narva kodanikkonna määratlemisest Rootsi linnaseadusest lähtunud õigusprintsipiide ja juriidilise raamistiku alusel. Siinkirjutajagi on teadlikult piirdunud ainult linnakodanike ja -elanikega, jättes näiteks linnas lühemat aega viibinud võõrad ja sõjaväelased vaatluse alt välja. Põhifookus on lähemalt uurida kodanikuks saamise kriteeriume ja protsessi. Töö ajaline raam keskendub 17. sajandi kahele esimesele kolmandikule, ehkki võrdlusjooni on otsitud ka 16. sajandi lõpunäidetest. Alljärgnev töö koosneb kolmest peatükist. Järgnevalt püütakse allikakriitilisel meetodil arhiiviallikatest kogutud informatsioonile tuginedes vastata küsimusele, kuidas ja milliste printsipiide alusel toimus uuskodanike vastuvõtt, kas Narva raad juhendus uute kodanike vastuvõtmisel Rootsi linnaseaduses fikseeritud printsipiidest või kohapeal välja kujundatud normidest? Vastuse neile küsimustele leidmiseks on kõige olulisima allikaliigina läbi töötatud Narva rae 17. sajandi (1607–1667) protokollid, millest tuleb juttu allpool.

⁶ **Enn Küng**, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Kõll, (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 283–303 (lk 284).

⁷ **Jaak Naber**, *Motsättningarnas Narva: statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle 1581–1704* (Uppsala: Uppsala Universitet, 1995), lk 10; **Enn Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, *Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse. Artiklid*, toim Leino Pahtma, Helina Tamman, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 3 (10) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), lk 5–56 (lk 11).

⁸ Vt historiograafia alapeatükki.

HISTORIOGRAAFIA

Narva vanema ajaloo käsitlused

Narva, nagu paljude Euroopa linnade varasema ajaloo kirjapanek ulatub tagasi keskaegsete kroonikateni, millest kuulsaim on Tallinna Pühavaimu kiriku pastori Balthasar Russowi (srn 1600) alamsaksakeelne kroonika Liivimaa 16. sajandi ajaloost.⁹ Narvat on haaranud oma käsitluse ka kroonikud Johann Renner¹⁰ (srn 1583) ja paljuski varasemas osas Russowile tuginedes Christian Kelch¹¹ (srn 1710). Narva pikk ning sündmusterohke minevik on paelunud innustatud uurijaid ka hilisematel aegadel. Nii ilmus ülevaateid Narva ajaloost 1858. aastal Heinrich Johann Hanseni,¹² 1901. aastal Aleksandr Vassiljevitsš Petrovi¹³ ja eestikeelsena 1912. aastal August Tõnuristi¹⁴ sulest. Viimase trükise puhul on oluline rõhutada, et tegemist on populaarteadusliku kirjatööga. Üldkäsitluste kõrval võib vaadeldava perioodi Narva ajaloo historiograafiast esile tuua ka mõningaid spetsiaalkäsitlusi, kuid need keskenduvad valdavalt kas kaubanduse¹⁵ või kirikuajaloo küsimustele.¹⁶ Ka Narva kodanik- ja elanikkonnale on pühendatud üksikuid uurimusi,¹⁷ kuid kõikehõlmavat analüüsi pole veel tehtud.

⁹ **Balthasar Russow**, *Liivimaa provintsi kroonika*, tlk Jüri Kivimäe, toim Madis Maasing (Tallinn: Tänapäev, 2022).

¹⁰ **Johann Renner**, *Liivimaa kroonika 1556–1562*, tlk Ivar Leimus, toim Piret Klaus (Tallinn: Tänapäev, 2023).

¹¹ **Christian Kelch**, *Liivimaa kroonika*, tlk Ivar Leimus, toim Kai Tafenau (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2004).

¹² **Heinrich Johann Hansen**, *Geschichte der Stadt Narva* (Dorpat: Heinrich Laakmann, 1858).

¹³ **Александр Васильевич Петров**, *Город Нарва: его прошлое и достопримечательности в связи с историей упрочения русского господства на Балтийском побережье: 1223–1900* (С.-Петербург: Типография Министерства внутренних дел, 1901).

¹⁴ **August Tõnurist**, *Narva* (Tallinn: Mõte, 1912).

¹⁵ **Jüri Kivimäe**, „Narva küsimus Liivi ordu poliitikas aastail 1494–1535“, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, Ühiskonnateaduste seeria 30 (1) (Tallinn: Perioodika, 1981), lk 29–42; 30:2 (1981), lk 179–192; **Enn Küng**, „Konflikte zwischen Narva und Reval im Salz- und Heringshandel in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts“, *Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit*, koost Norbert Angermann, Paul Kaegbein (Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001), lk 301–338; **Enn Küng**, *Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001); **Helmut Piirimäe**, *Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661.–1700. a.* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1961).

¹⁶ Vt näiteks: **Piret Lotman**, „Ingermanlands kyrkliga utveckling från superintendenturens inrättande till svensk-ryska kriget 1640–1657“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Köll, (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 87–137.

¹⁷ **Erich Seuberlich**, „Die ältesten Bürgerlisten Narvas 1603–1659“, *Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift im Wartheland* 7/8, toim Dr. Alfred Lattermann (Posen: Historische Gesellschaft in Wartheland, 1943), lk 196–208; **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 5–56; **Küng**, „Narva elanikkonna suurusest 17. sajandi keskel“, lk 39–63; **Enn Küng**, „Narva vene kaupmees- ja kodanikkond 17. sajandi teisel poolel“, *Kleio. Ajaloo Ajakiri*, 3, 13

Esimene põhjalikum Narva ajaloo üldkäsitlus, milles on antud põgus ülevaade linna rahvastikust, selle suuruselt ja ka kodanikkonnast, on ilmunud Arnold Süvalepa monograafilises uurimuses „Narva ajalugu“.¹⁸ Hoolimata sellest, et Narva kohta on keskaja ajaloo kirjalikke allikaid vähe säilinud,¹⁹ kirjutas Süvalepa imponeeriva uurimuse, toetudes peaaesjalikult Tallinna Linnarhiivi allikatele. Lisaks leidub ülevaateid Narva varasema ajaloo kohta Nõukogude perioodist, kui mitmeid Narva õigus- ja kaubandusajalooga seotud artikleid avaldas Jüri Kivimäe.²⁰ Heinz von zur Mühlen on andnud ülevaate kaubandusest Narvas 16. sajandil lähtudes ühe Narva kaupmehe elukäigust ja majandustegevusest.²¹

Uuema põlvkonna Eesti ajaloolastest on Narva varauusaja kodanikkonna temaatikat puudutanud Jaak Naber, kes vaatles linna erinevaid rahvusgruppe ja nende vahelisi vastuolusid. 1995. aastal ilmus Uppsala ülikooli juures tema sulest väljapaistev litsensiaaditöö, milles ta käsitleb nende rahvusgruppide vastuolude ilminguid esmajoones kiriku- ja kooliküsimuse aspektist, hõlmates ajaliselt kogu Rootsi võimuperioodi.²² Historiograafilises plaanis on arvukalt artikleid ja uurimusi ilmunud Enn Küngilt. Neist tasub käesoleva töö raames mainida Narva linna kodanikkonda ja õiguslikke olusid käsitlevaid kirjutisi.²³ Siinkohal väärrib eraldi väljatoomist Enn Künigi ja Dirk-Gerd Erpenbecki ühisteos Narva kodanike ja elanike nimekirjast ajavahemikul 1581–1704,²⁴ mis tugineb arhiiviallikatele ja ühtlasi korrigeeris Erich Seuberlichi varasemaid andmeid Narvas kodanikuks saanud inimestest.²⁵

Kuna käesoleva töö keskmes on Rootsi linnaseadus, siis on otstarbekas anda ülevaade ka sellele teemale kohasest historiograafiast. Arusaadavalt on Rootsi õigusajaloo uurimine jäänud

(1995), lk 43–52; **Erpenbeck, Küng**, *Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704* (Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 2000).

¹⁸ **Süvalepa**, lk 274–278.

¹⁹ **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 10, 14, 92.

²⁰ **Юри Кивимяэ**, „Была ли Нарва городом-филиалом Таллинна в средние века?“, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 29 (2) (Tallinn: Perioodika, 1980), lk 115–130; **Kivimäe**, „Narva küsimus Liivi ordu poliitikas aastail 1494–1535“, lk 29–42; **Jüri Kivimäe**, „Medieval Narva: Featuring a Small Town between East and West“, *Narva und die Ostseeregion. Narva and the Baltic Sea Region*, toim Karsten Brüggemann (Narva: TÜ Narva Kolledž, 2004), lk 17–27.

²¹ **von zur Mühlen**, lk 626–673.

²² **Jaak Naber**, *Motsättningarnas Narva: statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle 1581–1704* (Uppsala: Uppsala Universitet, 1995); **Jaak Naber**, „Tyskt och svenskt i Göteborg, Norrköping och Narva. Motsättningarnas i församlingslivet under svensk stormaktstid“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Köll, (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 139–166.

²³ **Enn Küng**, *Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022); **Küng**, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, lk 283–303; **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 5–56; **Küng**, „Narva elanikkonna suuruselt 17. sajandi keskel“, lk 39–63; **Enn Küng**, „Narva vene kaupmees- ja kodanikkond 17. sajandi teisel poolel“, *Kleio. Ajaloo Ajakiri*, 3, 13 (1995), lk 43–52.

²⁴ **Erpenbeck, Küng**, *Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704* (Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 2000).

²⁵ **Seuberlich**, „Die ältesten Bürgerlisten Narvas 1603–1659“ (Posen: Historische Gesellschaft in Wartheland 1943).

valdavalt Skandinaavia ajaloolaste huviorbiiti. Siinkohal on märkimisväärsed teened Åke Holmbäckil ja Elias Wessénil, kellel on ilmunud Magnus Erikssoni 15. sajandi linnaseaduse versiooni kommenteeritud publikatsioon.²⁶ Viimane on andnud laiemalt tõuke vanema aja Rootsi linnaseaduse uurimiseks. Näiteks Stockholmi linnaajaloo, seal hulgas õiguskorra kontekstis väärrib äramärkimist Henrik Schücki faktirohke uurimus, mis tugineb Stockholmi raearhiivi 15. sajandi viimase veerandi allikmaterjalidele,²⁷ ja Lars Ericson Wolke, kelle arvukates töodes on käsitletud samuti Rootsi pealinnas kehtinud õiguskorda.²⁸ Lisaks on uurinud Rootsi keskaegseid seadusi õigusajaloolane Elsa Sjöholm.²⁹ Historiograafilises plaanis on oluline märkida, et Rootsi linnaseaduse erinevaid õigustekste on publitseerinud nii Anders Anton von Stiernman³⁰ kui ka Carl Johan Schlyter.³¹

Et Rootsi õigus on suuresti mõjutatud Lübecki õigusest, mis Tallinna eeskujul kehtis ka 1558. aastani Narvas, on Tallinnaga seoses mõjukad Lübecki õiguse ülevaated ja publikatsioonid ilmunud peamiselt kahelt autorilt: laiemas kontekstis varagermaani õiguse uurijalt Wilhelm Ebelilt³² ja konkreetsemalt Tallinna Linnaarhiivi vanemteadurilt Tiina Kalalt.³³

Allikad

Hoolimata sellest, et Narva ajalugu kajastavad arhiiviallikad on naaberlinn Tallinnaga võrreldes³⁴ küllaltki ebahühtlaselt ja vähesel määral säilinud,³⁵ ei ole kõik võimalused selle teema uurimiseks sugugi kadunud. Arhiiviaines, mis on hoiul Rahvusarhiivi Eesti Ajalooarhiivi

²⁶ Åke Holmbäck, Elias Wessén, *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning* (Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1962).

²⁷ Henrik Schück, *Stockholm vid 1400-talets slut*, koost Tord O:son Nordberg (Stockholm: Klara Civiltryckeri AB, 1951).

²⁸ Lars Ericson Wolke, *Stockholms historia* (Lund: Historiska Media, 2016); Lars Ericson Wolke, *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Stockholm: Stockholmia, 1988).

²⁹ Elsa Sjöholm, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling* (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1988).

³⁰ Anders Anton von Stiernman, *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, I kd (Stockholm, 1747); von Stiernman, *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, II kd (Stockholm, 1750).

³¹ Hans Samuel Collin, Carl Johan Schlyter, *Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar, på Kongl. Maj:ts. nådigste befallning* (Stockholm: Haeggström, 1827).

³² Wilhelm Ebel, *Lübisches Recht*, I kd (Lübeck: Schmidt-Römhild, 1971).

³³ Tiina Kala, „Kuidas lugeda Tallinna Taaniaegseid dokumente ehk veel Lübecki õigusest“, *Tuna* 1 (2020), lk 8–21; Tiina Kala, „Paunköites linnaõiguse koodeks“, *Horisont*, 6 (2015), lk 16–17; Tiina Kala, *Lübecki õigus ja Tallinn* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1998); Tiina Kala, *Lübecki õiguse Tallinna koodeks 1282. Der Revaler Kodex des Lübischen Rechts* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1998).

³⁴ Tallinna Linnaarhiiv on Põhja-Euroopa keskaja linnade üks paremini säilinud arhiive.

³⁵ Narva raearhiivist hävis märkimisväärne osa aastatel 1558, 1610 ja 1659, kui linn langes Moskva suurvürst Ivan IV vägede ja laastavate tulekahjude ohvriks; Vt lähemalt: Naber, *Motsättningarnas Narva*, lk 14, 92.

kollektioonides,³⁶ Tallinna Linnarhiivis ja Rootsi Riigiarhiivi *Livonica II* kogus pakuvad häid võimalusi käsitleda Narva linna varauusaegset arengut ja kodanikkonda. Lisaks täidavad üksikuid Narva ajaloo lünki Läti Riikliku Ajalooarhiivi materjalid.

Rootsiaegse Narva kodanikeraamatut originaalkujul meieni jõudnud ei ole, kuid käesoleva töö raames sisaldavad erakordselt väärtuslikku teavet Narva linna raeprotokollid, mis katavad lünnkadega Rootsi võimuperioodist aastaid 1558–1703. Muu hulgas on Rahvusrhiivi Narva magistraadi fondis kaks säilikut usukodanike nimekirjadega, mille andmed hõlmavad ajavahe 1661–1832.³⁷

³⁶ Eesti Rahvusrhiivis hoiustatakse Narva rae allikmaterjali Narva magistraadi fondis viitega EAA.1646.

³⁷ **Rahvusrhiiv** (edaspidi RA), EAA.1646.1.599: Narvische BürgerListe Kauff- et HandwerkerStandes von Anno 1666 ab bis dato zusammen colligieret, 1666–1832; RA, EAA.1646.1.598: Specificatio derer, die von A. 1661 Bürger geworden, 1661–1670. Üksikasjaliku ülevaate saamiseks eelnimetatud allikatest vaata lisaks: **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 5–56 (lk 8).

ROOTSI LINNASEADUSE TAUST

Narva 17. sajandi kodanikkonnast rääkides ei saa mööda minna Rootsi õiguse Narvas kehtimise küsimusest. Kui käsitleda Rootsi linnaseadust, on oluline esmalt avada Stockholmi linna varasem ajalugu.³⁸ Siiski üks peamine takistus keskaegse Stockholmi ajaloo uurimisel on linna asutamise täpne määramine. Samas, kui analüüsida vanimaid säilinud allikaid, mis Stockholmi mainivad, paistab silma u 1320. aastatel koostatud³⁹ Rootsi esimene riimkroonika – Eriku-kroonika (rts *Erikskrönikan*)⁴⁰ –, mis omistab Stockholmi rajamise Rootsi jarl Birgerile⁴¹ jättes seejuures linna asutamise aja ebaselgeks. Seevastu pärgamendile kirjutatud dokument, mis kinnitab Stockholmi olemasolu enne Eriku-kroonika koostamist, on arvatavasti 1150. aastatel asutatud Fogdö nunnakloostri⁴² antud ladinakeelne kaitsekiri, millele on alla kirjutanud kuningas Valdemar Birgersson (Rootsi kuningas 1250–1275) ja tema isa jarl Birger Stockholmis aastal 1252.⁴³ Arvestades, et Fogdö kloostri on väljastatud kaitsekirju ka varem,⁴⁴ kuid Stockholmi mainitakse esmakordselt just 1252. aasta dokumendis, võib Valdemari kaitsekirja selgelt tõlgendada kui vanimat teadaolevat dokumenti, mis viitab Stockholmi olemasolule 13. sajandi keskel. Kokkuvõttes olgu mainitud, et veel mitmed teisedki 13. sajandi allikad,⁴⁵ mida käesoleva uurimuse raames ei ole võimalik detailsemalt käsitleda, annavad kinnitust jarl Birgeri initsiatiivist Stockholmi ehituslikule kujunemisele.

Jääb veel küsimus, millal hakkas Stockholmis välja kujunema linnaühiskond ja kuidas reglementeeriti selle administreerimist ning elanike õiguslikku kaitset? Lars Ericson Wolke on oma teoses „Stockholmi ajalugu“ toonud välja, et arheoloogid on tõlgendanud aastail 1978–

³⁸ Rootsi linnaseadus, mis oletatavasti pandi kirja 14. sajandi keskel, kujunes peamiseks õiguslikuks dokumendiks kõikidele Rootsi linnadele, kuid eeskätt oli see mõeldud rakendamiseks Stockholmis. Eelöeldut kinnitab **Lars Ericson Wolke** oma teoses *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Stockholm: Stockholmia, 1988), lk 83.

³⁹ **Enn Tarvel**, „Sigtuna hävitamine 1187. aastal“, *Tuna*, 2 (2017), lk 24–27 (lk 24).

⁴⁰ Eriku-kroonika annab ülevaate Rootsi poliitilisest arengust alates 13. sajandi keskpaigast kuni 14. sajandi esimese pooleni. Vt **Rolf Pipping**, *Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri-A.-B., 1921).

⁴¹ **Pipping**, lk 29: *birge jerl then wise man. han loot stokholms stad at byggia mz dighirt with oc mykin hyggia eth fageri hwss ok en godhan stadh.*

⁴² Alates 1289. aastast sai klooster tuntuks kui Vårfruberga klooster Södermanlandis; **Christian Lovén**, *Vårfruberga kloster, 1200-talsjordeboken och godspolitiken* (Stockholm: Riksarkivet, 2017), lk 23, 147.

⁴³ Kuningas Valdemari ja jarl Birgeri kaitsekiri Fogdö kloostri, Stockholmis juulis 1252: Rootsi Riigiarhiiv (edaspidi SRA), SDHK nr. 664, <https://tinyurl.com/3tf4vvfz> [külastatud 12.03.2024]; **E. Wolke**, *Stockholms historia*, lk 19.

⁴⁴ **Lovén**, lk 21.

⁴⁵ Kui tutvuda teiste jarl Birgeri väljasaadetud kirjadega, mis on digitaalselt kättesaadavad Rootsi Riigiarhiivis või Lübecki arhiivis.

1980 Stockholmis asuval Helgeandsholmeni saarel teostatud väljakaevamiste leide, mis paigutuvad 11. sajandi algusesse, kindlusrajatiste jälgedena tänapäeva Stockholmi linnasüdames – Norrströmis –, ent täie kindlusega võib öelda, et see piirkond ei olnud veel väljaehitatud linn.⁴⁶ Pigem võib toonast Stockholmi geograafilist asukohta pidada kaupade ümberlaadimiskohaks, kuna see asus mitmete oluliste kaubateede ristumiskohal.

Linnaajaloolisest aspektist on huvitav allikas üks teinegi jarl Birgeri kiri, mis on kirjutatud millalgi aastatel 1251–1253 ja suunatud Lübecki foogtile, raehärradele ja bürgermeistritele seoses 1170. aastatel sõlmitud rahulepinguga sakslaste ja rootslaste vahel. Selles kirjas pakub jarl Birger uue kokkuleppe kohaselt Lübecki kaupmeestele soodsaid kaubandustingimusi – maksu- ja tollivabastusi Rootsis –, eeldusel, et nad asuvad Rootsis elama ja alluvad kohalikele seadustele.⁴⁷ Seega võib dokumendile toetudes öelda, et kuningas Valdemari võimu ajal oli mingisugune õiguslik raamistik olemas, mis võib viidata teatavale linnaühiskonnale, kus kaubandus ja majandustegevus olid juba tähtsal kohal. Võttes arvesse, et enne 14. sajandit Rootsi kultuuriruumis üldist õiguskorda ei kehtinud, siis tõenäoliselt tugineti olemasolevatest õigustavadest Bjärköarättenile, mis etteruttavalt öeldes on kuningas Magnus Erikssoni linnaseaduse otsene eelkäija.⁴⁸ Siiski peab sellise järelduse tegemisel olema ülimalt ettevaatlik, kuna ülalnimetatud kirjas ei viidata ühelegi konkreetsele õiguskoodeksile.

Rootsi varasem ajalugu tunneb teisigi keskaegseid õiguskoodekseid, kuid käesoleva uurimuse põhiraskusesse asetatud Magnus Erikssoni linnaseaduse allikate hulka arvestatakse lisaks mainitud Bjärköarättenile, peajasjalikult varem kehtinud maaseadust, Taani vana Købstadslovgivningi ja Söderköpings seadust, millest tuleb lähemalt juttu järgmises alapeatükis. Võrdlusi kuningas Magnuse linnaseaduse artiklites on vanemas ajaloolises kirjanduses toodud ka Saksi õiguspeegliga ning Lübecki ja Hamburgi linnaseaduste resolutsioonidega,⁴⁹ kuid esimese mõju on Lars Ericsoni hinnangul vaieldav.⁵⁰

Stockholmi linnastumisele ja kiirele kasvule sai teataval määral iseloomulikuks paljude Saksa kaupmeeste ümberasumine Rootsi, mis tõstis elanike arvu ja arendas linna esialgsetest piiridest välja, mille tulemusena sai Stockholmist 13. sajandi lõpuks Rootsi tähtsaim keskus.

⁴⁶ E. Wolke, *Stockholms historia*, lk 18.

⁴⁷ Samu privileege Lübecki kodanikele kinnitas Valdemar *meie isa Birgeri, endise hertsogi hea mälestuse eeskujul* 1267. aastal; Vt dokumendi digitaalset koopiat: „Privileg König Waldemars von Schweden für Lübeck (Bestätigung der Lübecker Freiheiten in Schweden und Befreiung vom Strandrecht)“, *Archiv der Hansestadt Lübeck*, <https://tinyurl.com/bdh5yvy3> [külastatud 20.04.2024].

⁴⁸ 13. sajandi teisel poolel koostatud Bjärköarätteni 13. punktis viidatakse kehtivale linnaseadusele: *Alla de brott, som begås på Åsö, de skola också bötas efter stadens rätt*; Vt lisaks: E. Wolke, *Stockholms historia*, lk 43.

⁴⁹ Holmbäck, Wessén, lk 79.

⁵⁰ E. Wolke, *Borgare och byråkrater*, lk 83.

Kui palju inimesi elas 13. sajandil Stockholmis, selle kohta täpsed andmed puuduvad. Siiski võib öelda, et ta ei konkureerinud oma elanike arvult kaugeltki vanade kaubalinnadega nagu Bremen, Hamburg ja Lübeck, kus elanikke oli ca 20 000–25 000. Kahekümne tuhande künnisele jõudis Stockholmi alaliste elanike koguarv alles 17. sajandi esimesel poolel, kui Rootsi astus Kolmekümneaastasesse sõtta (1629).⁵¹ Märke Stockholmist pealinnana kohtab kirjalikes allikates esimest korda alles 1436. aastal Rootsi Riiginõukogu privileegideürikus,⁵² kuid varasemast olulisemat rolli hakkas Stockholm etendama alles 17. sajandil – Gustav II Adolphi valitsusajal (1611–1632) –, mil tehti suuri investeeringuid linna laiendamisse eesmärgiga rajada Lääne-Euroopa suurlinnade mastaapidele vastav pealinn.⁵³

Rootsi esimene kirjalikult fikseeritud linnaseadus

Rootsi linnaseaduse lasi esimest korda kirjalikult fikseerida Rootsi (1319–1364) ja Norra (1319–1343) kuningas Magnus VII Eriksson 14. sajandi keskpaigas, kuigi originaalkäsikirja sellest säilinud ei ole. Sellega asendati seni kehtinud provintsi seadused üldise maaseadusega (rts *Konung Magnus Erikssons Landslag*), mida täiendati 1350. aastatel linnade õiguslikku seisundit reguleeriva linnaseadusega (rts *Konung Magnus Erikssons Stadslag*). Nagu eelnimetatud, andsid linnaseaduses tooni Taani vana Købstadslovgivningi, Bjärköarätten, Söderköpingsi õigus⁵⁴ ning väiksemaid impulsse saadi ka kaubalinnade Visby, Riia, Schleswigi, Lübecki ja Hamburgi linnaseadustest.⁵⁵

Et linnaseaduses nähti ette raeliikmete arv, oli õiguskoodeks arusaadavalt mõeldud eeskätt Stockholmile, kus linnaseadus kehtestati 1350. aastatel.⁵⁶ Trükiväljaandena ilmus koodeks kuningas Gustav II Adolphi (1611–1632) heaks kiitmisel 1618. aastal.⁵⁷ Enam-vähem ühtse tekstiga Rootsi linnaseaduse koodeksite levikuaeg ulatub 1734/36. aastani, mil see asendati Rootsi Kuningriigi seadustega. Erinevalt eelkäijast kehtis see nii maal kui linnas.⁵⁸

⁵¹ E. Wolke, *Stockholms historia*, lk 112, 122.

⁵² Karl Hildebrand, Arnold Bratt, *Stockholms Stads Privilegiebref 1423–1700*, Urkunder Rörande Stockholms Historia, I kd (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1913), lk 2–7.

⁵³ E. Wolke, *Stockholms historia*, lk 56.

⁵⁴ Vanim Söderköpingsi seaduseraamatu käsikiri on säilinud aastast 1387, millele viitab ka Carl Johan Schlyter, *Codex iuris urbici Magnaeanus: Konung Magnus Erikssons stadslag*, Samling Af Sweriges Gamla Lagar, Vol 11 (Lund: Berlingska boktryckeriet, 1865), lk IV.

⁵⁵ E. Wolke, *Borgare och byråkrater*, lk 83.

⁵⁶ Christine Peel, *Guta Lag: The Law of the Gotlanders* (Oxfordshire: Routledge, 2015), lk 30; Kala, „Paunköites linnaõiguse koodeks“, lk 16; E. Wolke, *Stockholms historia*, lk 179. Linnaõiguse redaktsioonid jõustusid Rootsi kuningate Kristoferi (1441–1448) ja Gustav II Adolphi (1611–1632) võimuperioodil.

⁵⁷ Kala, „Paunköites linnaõiguse koodeks“, lk 17; Erpenbeck, Kung, lk 20.

⁵⁸ Robert Sandberg, *I slottets skugga. Stockholm och kronan 1599–1620* (Stockholm: Stockholmsmonografier, 1991), lk 63.

Linnaseaduse jõustamise tagajärjeks oli muu hulgas rootsi keele seadustamine asjaajamiskeelena, mis aga seni käibel olnud ladina keelt kirjalikust keekekasutusest 15. sajandi jooksul täielikult välja ei lülitanud.⁵⁹ Kuningas Magnuse linnaseaduse kontekstist võib välja lugeda, et nn keelereformiga paralleelselt tõusis poliitiliselt juhtiva kodanikkonna – bürgermeistrite ja raehärrade – hierarhias figureerivate rootslaste positsioon võrreldes sakslastega.⁶⁰ Rootslaste sotsiaalpoliitilisest ülekaalust annab kinnitust ka koodeksi esimene alajaotus *Kuningaseadus* (rts *Konungsbalken*), mille kohaselt valiti linnakirjutajaks eranditult rootslane.⁶¹

Magnus Erikssoni linnaseadusest on säilinud arvukalt käsikirju keskajast ja 16. sajandist, kokku üle saja käsikirja. Neist viis (lisaks üks fragment) pärineb 14. sajandi lõpust, veidi üle neljakümne 15. sajandist ja ülejäänud (umbes kuuskümmend) 16. sajandist ja 17. sajandi algusest.⁶² Muu hulgas on üks haruldane Magnus Erikssoni linnaseaduse Tallinna koodeksi paunköide ka Tallinna Linnaarhiivi valduses.⁶³ Kõik meieni jõudnud käsikirjad on väga erineva väärtusega koopiad, millest väärrib esiletoomist väga hästi säilinud – Stockholmi raele kuulunud – käsikirjaline koodeks (dateeritud ajavahemikku 1357–1400), mis on praegu hoiul Rootsi Kuninglikus raamatukogus Stockholmis tähisega B 154. See oli aluseks 1618. aasta linnaseaduse esimesele trükiväljaandele.⁶⁴

Paraku seab käesoleva töö maht esinduslikemate koodeksite sügavamaks analüüsiks piiranguid ja sellest tulenevalt on siinkirjutaja võtnud aluseks selle valdkonna uurijate standardtekstina historiograafia peatükis mainitud Åke Holmbäcki ja Elias Wesséni tänapäevases rootsi keeles publitseeritud Magnus Erikssoni linnaseaduse, mille allikaks on 15. sajandist pärit vana-rootsikeelne koodeks.⁶⁵

Magnuse linnaseadus on jagatud kuueteistkümneks temaatilisteks alajaotusteks ja need omakorda paragrahvideks. Kõige üldisemal tasandil ei esine koodeksis sätestatu osas põhimõttelisi erinevusi seda suuresti mõjutanud Lübecki õiguses ettenähtuga. Samas eristuvad need kaks õigussüsteemi oma struktuuri poolest: kui näiteks Lübecki linnaõigus koosneb

⁵⁹ **Kala**, „Paunköites linnaõiguse koodeks,“ lk 17. 14. sajandi keskpaigani oli Rootsi nagu ka teiste Põhja-Euroopa riikide asjaajamiskeel ladina keel. Ehkki Magnus Erikssoni linnaseadusega seadustati uue asjaajamisekeelena rootsi keel, algavad mitmed 15. sajandi protokolliraamatu sissekanded endiselt ladinakeelse sissejuhatusena.

⁶⁰ Seoses kaubanduse korraldamisest tingitud sisserändega tekkis Stockholmi ja teistesse Rootsi keskaegsetesse kaubalinnadesse rootslaste kõrvale ka alaline saksa elanikkond, kelle õiguslikud piirid põlisrahva omaga järkjärgult hägustusid. Magnus Erikssoni linnaseaduse peatükk I – Kuningaseadused – sätestab rae koosseisu valimise tingimused, mille kohaselt valiti bürgermeistriteks ja raehärradeks pooltel juhtudel rootslased ja pooltel sakslased.

⁶¹ **Holmbäck, Wessén**, lk 4.

⁶² *Ibid.*, lk XIII.

⁶³ Kuninga Magnus Erikssoni linnaseaduse Tallinna koodeks: Tallinna Linnaarhiiv (edaspidi TLA), 230.1.cm9.

⁶⁴ **Holmbäck, Wessén**, lk XIX.

⁶⁵ *Ibid.*, lk 3.

lühikestest ja praktilise sisuga artiklitest, siis Magnus Erikssoni linnaõigus järgib süstemaatilist ülesehitust, jagunedes selgelt temaatilisteks peatükkideks. Sarnaselt Lübecki õigusele, käsitleb ka kuningas Magnuse seaduseraamat peamiselt rae ülesehitust, kaubandust, pärimisõigust, kinnisvara valdamist ja kohtumõistmist.

Igas keskaegses Rootsi linnas pidi olema käsitsi kirjutatud seaduseraamat, millele juhinduda. Nii võib Magnuse koodeksi esimesest alajaotusest lugeda, et seda tuli hoida raelaekas koos pitseri ja privileegidega ning linnarahvale ette lugeda kord aastas – *päev enne Ristija Johannese päeva, jaanipäeval*.⁶⁶

⁶⁶ Jaanipäeval, 24. juunil. Vt **Holmbäck, Wessén**, lk 4, 15.

ROOTSI ÕIGUSE KEHTESTAMINE NARVAS

Õiguslikus mõttes oli Liivimaa sõdade (1558–1561/1583) lõppedes Eesti linnadel kolm erinevat linnaseadust: 1) Haapsalus, Tallinnas ja Rakveres kehtis Lübecki õigus; 2) Kuressaares, Pärnus ja Tartus Riia õigus ning 3) Paides ja Narvas Rootsi linnaseadus ehk Rootsi õigus.⁶⁷ Enne Vene-Liivimaa sõda juhendus Narva linn Lübecki õigustraditsioonist, mille Taani kuningas Valdemar IV kinnitas 25. juulil 1345. aastal.⁶⁸ Uuele õigussüsteemile läksid narvalased 22. juulil 1585, kui kuningas Johan III (valitses 1568–1592) väljastas linnale privileegidekirja ja sellega seoses hakkas Narvas kehtima Rootsi õigus,⁶⁹ mida edaspidi kinnitasid kõik Rootsi riigipead – v.a Karl IX, kes lubas jääda linna varasemate privileegide juurde neid eraldi kinnitamata.⁷⁰

Kui Tallinna linnal ja kohalikel korporatsioonidel oli Rootsi kuninga härrusesse elama asudes mureks nende senise õigusliku ja majandusliku seisundi säilimine, siis mis tingis narvalaste vajaduse minna üle uuele õiguskorrale? Kirjalike allikate täiendav uurimine viitab selgelt Narva õiguslikus mõttes ebasoodsale olukorrale võrreldes Tallinnaga. Kui Tallinna peeti linnaks, mis on Rootsi ülemvõimu vabatahtlikult omaks võtnud ja seejuures arvestati tema õiguslikku järjepidevust, siis Narvat käsitleti vallutatud linnana.⁷¹ Kui keskajal oli Narva oluline kaubalinn, siis Liivimaa sõdade ajajärgul (1558–1581) toimus Narva sõjaeelse elanikkonna majandusliku aktiivsuse vähenemine,⁷² mis oluliselt mõjutas uute kodanike huvi

⁶⁷ Aastal 1248 annetas Taani kuningas Valdemar II Tallinnale sama õiguse, mis oli Lübeckis ja hiljem andsid järgmised Taani kuningad Erik Menved Rakverele (1302) ja Valdemar IV Narvale (1345) sama õiguse, mis oli Tallinnas. Kuni 17. sajandini kehtis Lübecki õigus ka Haapsalus, seejärel Magdeburgi õigusel rajanev Riia õigus. Riia õigus kehtestati lisaks Haapsalule, Pärnule ja Tartule ka Viljandis. Kesk- ja varauusaegsest õiguskorrast Eesti- ja Liivimaa linnades kirjutab **Kala**, *Lübecki õigus ja Tallinn*, lk 13. Vt lisaks: **Ebel**, lk 88–89.

⁶⁸ **Ebel**, lk 88; **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 18; **Süvalepa**, lk 13; **Küing**, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, lk 283; **Кивимяэ**, „Была ли Нарва городом-филиалом Таллинна в средние века?“, lk 118.

⁶⁹ **Ebel**, lk 89; **Seuberlich**, lk 196; **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 14, 16; **Küing**, *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk 260; **Berndt Federley**, *Kunglig Majestät, Svenska Kronan och Furstendömet Estland 1592–1600* (Helsinki: Helsingfors, 1946), lk 8–9; **Antti Kujala**, „Det svenska riket och dess undersåtar i Ingermanland och i Kexholms län på 1600-talet (1617–1658): Kronans dialog med den lokala adeln och de ortodoxa bönderna och köpmännen“, *Historisk Tidskrift för Finlad*, 2 (2011), lk 131–161 (lk 132).

⁷⁰ Johan III privileegid Narvale, Stockholmis 22. juunil 1585: RA, EAA.1646.1.1, l. 15p; Sigismundi privileegid Narvale, Stockholmis 10. mail 1594: RA, EAA.1646.1.1, l. 18p–22; Karl IX privileegid Narvale, Stockholmis 20. augustil 1607: RA, EAA.1646.1.1, l. 26p; Gustav II Adolphi privileegid Narvale, Stockholmis 28. novembril 1617: RA, EAA.1646.1.1, l. 27–30p; Kristiina privileegid Narvale, Stockholmis 1. juulil 1646: RA, EAA.1646.1.1, l. 66–69; Karl X Gustavi privileegid Narvale, Stockholmis 13. juunil 1646: RA, EAA.1646.1.1, l. 76–77p.

⁷¹ **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 14.

⁷² Paljud kaubandusele orienteeritud jõukamad kaupmehed lahkusid sõjatandril läände, eeskätt naaberlinna Tallinnasse või Lübeckisse. Vt **Küing**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 12.

Narvas kodanikuõiguste taotlemise vastu. Samuti tõid Rootsi kuningavõimu esimesed aastad Narvale mõõnaperioodi ja linn kiratses paarkümmend aastat pakkumata linnakogukonnale võimalusi eneseteostamiseks ja majanduslikuks iseseisvumiseks. Nii hakkasid needki, kellele oli kodanikustaatusena reserveeritud õigus tegeleda kaubanduse ja käsitööga, otsima Narvast väljaspool uusi väljundeid hoolitsemaks oma igapäevase toiduse eest.⁷³

Narva kodanikkonna juurdekasvu ja linna majanduslikku elujõulisust piiras ka Tallinna Narva-vastane agitatsioon kaubandusliku laokoha monopoli pärast Soome lahe lõunakaldal. Ühelt poolt otsustas Johan III 7. septembril 1583 muuta Narva Rootsi Venemaa-kaubanduse keskuseks, teiselt poolt väljastas ta aasta hiljem (25. augustil 1584) risti vastupidise resolutsiooni, millega laokoha õigus läks hoopis Tallinnale. Edaspidi tuli Narva kodanikel oma kaubad Tallinnast hankida ja välismaalased otse Narva purjetada ei tohtinud.⁷⁴

Võttes arvesse, et Narva varasemad õigusaktid olid linna hävitustööde tagajärjel kaduma läinud, ei olnud narvalastel kaubandus-õiguslikus suhtluses Tallinnaga, aga ka kohapealses õigusemõistmises ühelegi konkreetsele õiguskoodeksile tugineda. Nagu öeldud, Tallinna õigus oli Vene-Liivimaa sõja puhkedes oma kehtivuse lõpetanud. Vahepeal linnas kehtinud Moskva riigi õigusnorme Rootsi riigi koosseisus olles rakendada polnud põhjust. Paraku ei ole neist ka midagi teada. Nii oli Narva 1581. aasta vallutusele järgnenud neljal aastal sõna otseses mõttes õigusvaakumis. See tingis vajaduse uue õigussüsteemi järele, mille suunas astusid narvalased esimesed sammud 1585. aasta suvel, millest pärinevad kaks olulist dokumenti – Narva saadikute esildis Rootsi kuningale ja Johan III privileegidekiri.⁷⁵ Nii reisiski Narvast Stockholmi linnakodanike ametlik delegatsioon, mille keskne eesmärk, muude sõjajärgsete puuduste likvideerimise kõrval, oli saada kuninglik heakskiit Rootsi õiguse kehtimisele Narvas. Samas ei ole meie valduses täpseid andmeid, kuidas toimusid narvalaste arutelud kuningavõimuga Stockholmis. Ent kõnealused dokumendid ei anna alust kahelda, et ettepaneku minna üle Rootsi õigusele tegid kuningavõimule narvalased ise.⁷⁶

⁷³ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 39.

⁷⁴ **Küng**, *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk 145, 260–261; **Erpenbeck, Küng**, lk 17.

⁷⁵ Narva saadikute poolt Johan III-le esitatud ettepanekud 10. juulil 1585: TLA, 230.1.BD 8, l. 4–5p; Johan III privileegid Narvale, Stockholmis 22. juulil 1585: RA, EAA.1646.1.1, l. 15–18p.

⁷⁶ **Küng**, *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk 264.

Narva saadikute esildis Johan III-le

Narva raes pandi kirja ulatuslikud palved jm taotlused Rootsi kuningale ning 1585. aasta suvel sõitsid linna rae saadikud Hermann Langhorst ja Thomas Eckhart⁷⁷ Stockholmi kuningas Johan III juurde. Narva saadikute esildise on selle põhiosas kokku võtnud Enn Küng,⁷⁸ kuid selleks et saada parem ülevaade järgnevate kuninglike privileegide sisust, on mõttekas esildise 24 punkti alljärgnevalt avada. Dokumendi punktid käsitlesid:

- 1) kuninglikku kaitset linnale ja selle elanikkonnale; 2) pastorige ja teistele vaimulikele majade tagastamist; 3) kirikukooli taas sisseseadmist ja kooliteenijate ülalpidamist; 4) varasema hospitali ja selle juurde varem kuulunud maa tagasi andmist ning keskviimude toetust vaeste hoolekandele; 5) kindlat linnaseaduse andmist; 6) raele õigust koopteerida oma liikmeid *igast rahvusest* linnakodanike hulgast; 7) kärpida lossivõimude ja linnakohtuniku õigust vangistada *üht ausat kinnisvara omavat kodanikku* kui ta ei ole sooritanud kuritegu; 8) tsiviilasjade lahendamist linnakohtus; 9) kuninglikku nõukokku ja -kohtusse apelleerimise ülemmäära (s.o 300 taalrit) fikseerimist; 10) hagejale tema poolt pooleli jäetud kohtuprotsessi taasalgatamise keeldu; 11) linnapitsatit ja selle kasutamisel kindlat värvi vaha; 12) linna kaitseüksuse asutamiseks maksu kehtestamist; 13) kõikide majade ja kinnistute kandmist linnaraamatusse; 14) linnakruntide juurde kuuluvate põldude, heinamaade, karjamaade, aedade ja kalapüügikohtade kirja panemist; 15) kaalukoja ja raekojakoha tagastamist; 16) gilditoa tagastamist; 17) linnale veskikohta; 18) sobilikke kohti lubja- ja telliseahjudele; 19) kauplemisõigust Rootsi riigi kodanikele Venemaal, Lääne- ja Põhjamerel nii omaenda kui ka võõraste laevadega; 20) kodanike eelisõigust kaubelda külaliste, talupoegade ja venelastega; 21) Ivangorodi, Jama ja Kaporje valitsejatele ning lossifoogtile kauplemiskeeldu venelaste ja talupoegade; 22) kodanikele õllepruulimise monopoli andmist linna ümber kolme miili raadiuses; 23) käsitöölisele garantiid konkurentide vastu; 24) kümneks aastaks maksu- ja tollivabastust.

Kirjeldatud dokumendis on antud töö kontekstis olulisim viies punkt, mis sõna otseses mõttes taotles kuninglikult majesteedit Narvale linnaseaduse andmist, ehkki konkreetselt ühtegi õiguskoodeksit ei nimetatud. Kuid ka teised esildises ära märgitud punktid peegeldavad just seda eelmainitud õiguslikku vaakumi, milles Narva esimestel Rootsi võimu aastatel oli.

⁷⁷ Narva rae saadikute nimed leiduvad Johan III 22. juuli 1585. aasta privileegidekirjas: RA, EAA.1646.1.1, l. 15; **Erpenbeck, Küng**, lk 39.

⁷⁸ **Küng**, *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk 263.

Johan III kinnitab Narva privileegid

Johan III kinnitas Narva privileegid Stockholmis 22. juulil 1585⁷⁹ ja Narva rae taotlusi ning kuninglikku privileegikirja võrreldes saame tõdeda, et enamikes küsimustes saavutati üksmeel, kuid silma hakkab ka mõningaid lahknevusi. Privileegidekirjas nägi kuningas Narva linnale ette, et kui tsiviilasju on õigus lahendada linnakohtus ilma asehalduri või lossifoogti juuresolekuta, siis kriminaalasjade ülekuulamisele pidid olema kaasatud kuningavõimu esindajad linnusest. Sama võib öelda ka bürgermeistri ja lossifoogti valimise kohta, mis ei tohtinud aset leida asehalduri teadmata.⁸⁰ Olgugi et Narva majanduslik kandevoime pärast pikaajalist sõjategevust oli jäänud minimaalseks, lükkas Johan III tagasi Narva linnarügemendi asutamise ettepaneku. Põhjendades seda juba linlaste niigi suure maksukoormusega: *sest see [maks] on juba linna ja hoonete ülalpidamiseks suuri kulutusi teinud, ning neid tuleb veel igapäevaselt rakendada*. Tähelepanu väärrib see, et ühelt poolt kinnitas kuningas Narvale õiguse saada tagasi kaalukoda koos raekojakohaga, kuid teiselt poolt tuli pool kõikidest kaalukojade sissetulekutest riigile anda. Samuti olid veskid ja veskikohad reserveeritud kroonile.

Kui ühest küljest tundub, et kuninglike privileegidega ei toeta keskvõim Narva majanduslikku arengut, siis teisest küljest andsid mitmed linnale ja kogukonnale antud vabadused võimaluse Narva nii õiguslikku kui ka majanduslikku olukorda parandada. Näiteks nähti ette tolli- ja maksuvabastus kümneks aastaks. Välismaalastele ja mittekodanikele kehtestati kauplemisel ja õllepruulimisel piirangud ning teatud kaubagrupid olid reserveeritud vaid linnakodanikele.⁸¹ Ühelt poolt ilmestas kuninga otsus seda, kuidas keskvõim oli huvitatud Narva võimalikult kiirest iseseisvumisest, mis sundis riigivõimu laiendama linna vabadusi ja privileegide, teiselt poolt kavatsust linna autonoomiat kuningavõimu esindajate tähtsustamisega Narva linnaelu eri valdkondi puudutavais asjus piirata.⁸²

Tavaliselt kaasnes linnaseaduse üleandmisega tütarlinna varustamine seaduseraamatuga, kuid Narva rae käsutuses olnud koodeksit tänaseks säilinud ei ole. Võib öelda, et enamasti oli koodeksiga varustamine eelduseks, kuid Johan III privileegide kolmandas punktis on välja toodud, et Narva linnale on *vagade kaitseks ja kurjade karistuseks* antud Rootsi linnaseadus ja neid ka sellega varustatud.⁸³ Seega oletatavasti pidi pärast kuninglike privileegide kinnitamist

⁷⁹ **Küng**, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, lk 290; **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 22.

⁸⁰ **Holmbäck**, **Wessén**, lk 3; Vt lisaks: **Küng**, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, lk 291.

⁸¹ Narva privileegidekiri, Stockholmis 22. juulist 1585: RA, EAA.1646.1.1, l. 15–18p.

⁸² **Küng**, *Mercuriuse ja Marsi vahel*, lk 37; **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 18.

⁸³ RA, EAA.1646.1.1, l. 15.

Rootsi linnaseaduse koodeks Narva rae käsutusse antama. Rootsi õiguse mõistet kasutatakse 17. sajandi Narva raeprotokollides sõnaselgelt esmakordselt 1610. aastal.⁸⁴ Lisaks leidub viiteid Rootsi õigusele tuginemisest ühest Narvale antud lauajuhisest, kuidas Narva kaubanduse juurdekasvu suurendada⁸⁵ ning nii võib oletada, et sarnaseid juhiseid oli teisigi.

⁸⁴ Kodanikuvande annab väikesep Nils Sifferson ja *vastavalt Rootsi õigusele* käendasid teda kingsepad David Möllern ja Bertolt Landen, Narvas 21. novembril 1610: RA, EAA.1646.1.74, l. 113; **Erpenbeck, Küng**, lk 58.

⁸⁵ RA, EAA.1646.1.14, pagineerimata.

NARVA KODANIKKONNAST 17. SAJANDIL

Uue hingamise sai Narva alates 1630. aastate lõpust, kui linna majanduslik olukord suuresti tänu keskvoimude sekkumisele ja uute kodanike sissevoolule paranema hakkas.⁸⁶ Selliseid andmeid, mis annaks täpse ülevaate narvalaste koguarvust 17. sajandil, on vähe säilinud,⁸⁷ ja nende hulgas esineb erinevaid hinnanguid, mis on ajaloolaste seas kirgi kütnud. Balthasar Russowi kroonika pinnalt saab eeldada, et Narva vallutuse ajal oli linnamüüride vahel varjul üle 7000 inimese.⁸⁸ Samas Narva linnaterritooriumi suurust silmas pidades on see arv väga suure tõenäosusega ülehinnatud ja hilisemad ajaloolasedki on nii suurt arvu hinnanud ebatõenäoliseks. Seevastu on meil oluliselt täpsemaid andmeid Narva rahvuslikust struktuurist. Nii näiteks kirjutab kroonik Christian Kelch rootsiaegse Narva kohta: [...] *Narvas liigub nõnda mitut sugu natsioone, et kogu Rootsi kuningriigis pole ühtki linna, kus kuuldaks kõneldavat nii mitut sugu keeli kui selles; ja nimelt on tähendatud linnas rootsi, saksa, soome, eesti, poola, vene ja inglise keel sedavõrd kasutusel, et asjaarmastajal on piisavalt võimalust õppida nendest seda, mis talle meeldib.*⁸⁹

Linnakodanikud jagunesid kahte suurde sotsiaalsesse gruppi: kaupmeesteks ja käsitöelisteks. Kuivõrd linna kodanikkond oli majanduse kiire kasvu üheks mootoriks, olid Narva eeskätt oodatud mõjuka tutvusringkonna ja laialdaste sidemetega jõukad kaupmehed.⁹⁰ Nii moodustasid 17. sajandi esimesel poolel Narva kodanikkonna absoluutse enamuse kohalikud sakslased ja sisse rännanud rootslased.⁹¹ Ent uuskodanikke meelitati Narva mujaltki. Sisserände soodustamiseks hakati kodanikukandidaatidele pakkuma mitmesuguseid soodustusi.⁹² Näiteks vähendati tavapärasest kodanikuraha või loobuti sellest sootuks, võimaldati maksuvabu aastaid jms.⁹³ Narva raeprotokollide andmeil hakkasid seepeale paljud püsielanikud kodanikuõigusi taotlema. Ometi oli narvalaste osakaal uuskodanike hulgas võrreldes sisserännanutelega väike. Täiendus tuli nii lähitagamaalt kui ka kaugematest Euroopa

⁸⁶ **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 7.

⁸⁷ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 11–12.

⁸⁸ **Russow**, lk 369.

⁸⁹ **Kelch**, lk 15.

⁹⁰ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 16–17.

⁹¹ **Naber**, „Tyskt och svenskt i Göteborg, Norrköping och Narva: motsättningar i församlinglivet under svensk stormaktstid“, lk 152.

⁹² **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 24.

⁹³ *Ibid.*, lk 17, 39.

piirkondadest – esmajoones Põhja-Saksamaalt, Šoti- ja Inglismaalt, Rootsist-Soomest ning vähesel määral Läänemere-provintsidest.⁹⁴

Narvas kodanikuks saamise põhimõtted

Sõltumata sellest, et Rootsi keskvoim ei ole Narvale väljastanud ainsatki kuninglikku privileegi ega resolutsiooni, milles oleks täpsemalt reguleeritud kodanikuseisusse astumisega seotud õigused ja kohustused, samuti uute kodanike vastuvõtu protseduurireeglid,⁹⁵ on need 17. sajandi Narva raeprotokollidest selgelt jälgitavad.⁹⁶ Näiteks arutati Narva rae 13. septembri 1613. aasta istungil linnas seoses kodanikuks astumisega esile tulnud n-ö korratusi, kus mõned inimesed olid aastaid kodanike õigusi küll nautinud, st kasutanud, aga kodanikuvande andmisest kõrvale hoidnud. Raad leidis, et kes soovib Narvas ainult kodanikele ette nähtud tegevusaladega tegeleda, peab end allutama rae jurisdiktsioonile. Selliseid olukordi leidub Narva raeprotokollides ka 17. sajandi teisel poolel, näiteks 1667. aastal tuvastas magistraat, et Hinrich Müller on linnas pikemat aega tegutsenud kodanikele ette nähtud tegevusaladel ilma kodanikuvannet andmata, mistõttu anti talle korraldus vanne anda.⁹⁷ Samas korraldi istungil ka olulisemaid kodanikuks saamise põhimõtteid. Nii tuli kodanikuõigust taotleval isikul aasta ja ühe päeva jooksul raele esitada tõend oma *ausa sünni*, aga ka väljaõppe kohta. Näiteks 1610. aastal andis Narvas kodanikuvande Lübeckis sündinud kullassepp Jost Windmacher, ning esitas seejuures usutava tõendi oma abielulise sünni ja õpingute kohta.⁹⁸ Sageli tuli ka kinnitada, et järgnevalt ollakse vähemalt kuus aastat linnas kodanik. Samuti pandi paika kodanikuraha suurus: kaupmeestel 30 ja käsitöölistel 15 taalrit. Oluline seejuures on märkida, et neid põhimõtteid kirja pannes viitas raad Rootsi õigusele.⁹⁹ Mõnikord ei oldud määratud kodanikuraha suurusega rahul; nii pidas 1667. aastal kodanikuvande andnud Lübecki kaupmees Bastian Ridder maksu liiga kõrgeks, viidates seejuures oma senisele kogemusele.¹⁰⁰

⁹⁴ Kodanikuvande annab Hans Widman Soomest, Narvas 26. novembril 1608: SRA, Livonica II, vol. 612, l. 138; Kodanikuvande annab kaupmees Carl Hannon Šotimaalt, Narvas 4. juunil 1631: RA, EAA.1646.1.76, l. 1p; **Naber**, *Motsättningarnas Narva*, lk 7.

⁹⁵ **Erpenbeck, Kung**, lk 21; Kodanikuvande andmise protseduurist loe lähemalt: **Kung**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 26.

⁹⁶ Eesti Rahvusarhiivi Narva magistraadi fond: RA, EAA.1646.

⁹⁷ RA, EAA.1646.1.84, l. 556.

⁹⁸ RA, EAA.1646.1.74, l. 194.

⁹⁹ Narva rae istung 13. septembrist 1613: RA, EAA.1646.1.74, l. 265; 30 rootsi vasktaalrit võrdus ligikaudu 7,5 hõbetaalrit. Rootsi riigitaalritest Läänepere-provintsidest on pikemalt kirjutanud Enn Kung, „Riigitaalrite kasutusest Rootsi Läänemere-provintsidest 17. sajandil“, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (2013), lk 183–201.

¹⁰⁰ RA, EAA.1646.1.84, l. 317.

Kaudseid viiteid Narva kodanikuõiguste andmisest ja sellesse astumisest on Narva rae poolt väljastatud plakatites.¹⁰¹ Veelgi otsesemalt käsitletakse Narva kodanikeõigusi ja linnas kodanikeõigustesse astumise põhimõtteid Narva Suurgildi 20. detsembri 1668. aasta skraas. Suurgildi põhikirja paragrahvis kolm nähti ette, et kuna gildivabadus pidi ainult kodanikele hüvesid andma, ei tohtinud kedagi sellesse vennaskonda vastu võtta, kes eelnevalt ei olnud kodanikuõigust bürgermeistrite ja rae juures tavapärase kodanikuvande andmise ja kodanikuraha tasumisega saanud ning selle kohta rae tõendi esitanud; isegi kodanikupoega ei tohtinud ilma tõendita vastu võtta. Neljanda paragrahvi kohaselt nõuti nii linnakodanikult kui ka gildiliikmelt n-ö ausat päritolu.¹⁰²

Seega, kodanikuks pürgijalt, kes läks Narva linna rae ette kodanikuks saama, eeldati täisealisust, majanduslikku iseseisvust ja mis rae seisukohalt peamine, päritolu *ausatest* vanematest, mis tähendas abielulist sündi.¹⁰³ Reeglina esitati raele tõend, mille kohaselt oli uuskodanik eelmises elukohas kodanikuvandest loobunud ja sealt lahkunud. Näiteks 1652. aastal esitas kodanikuseisuse taotleja Robert Brun Narva linnavõimudele Pärnu rae tõendi, et ta on seal kodanikuvandest vabastatud, või näiteks kaupmees Peter Leslie tõendi *hea käitumise kohta*.¹⁰⁴ Teise näitena võib tuua Lübeckist pärit käsitöölise Thomas Dames'i, kes soovis Narvas elama asuda ja siin endale elatist leida. Raad oli nõus tema taotlusega tingimusel, kui ta esitab usaldusväärse tõendi, et on ausalt oma eelmisest elukohast Pärnus lahkunud.¹⁰⁵ Rae poolt vaadatuna välistasid eelnimetatud dokumendid võimaluse, et uuskodanikul on majanduslikke huve ka mõnes teises linnas väljaspool ja ta on selgelt otsustanud Narva kasuks. Omakorda pidi kodanikukandidaadi sobivust mõne konkreetse kutsealaga tegelemiseks kinnitama kaks käendajat (sks *Bürge / Bürgen*). Tavaliselt olid käendajateks ametikaaslased – käsitöölistel keegi käsitööliskonnast, kaupmeestel kaupmeeste seast –, kuid kindlasti pidid käendajad olema juba kodanikuseisuses.¹⁰⁶ Samas esines ka juhtumeid, kus käendaja oli mõni bürgermeister või linnasekretär. Nii astus 1631. aasta juunis Narva linn rae ette Šotimaalt pärit kaupmees Carl Hannon ja andis kodanikuvande bürgermeisteri ja raasekretäri käendusel.¹⁰⁷

¹⁰¹ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 24.

¹⁰² Narva Suurgildi skraa 20. detsembrist 1668: RA, EAA.1646.1.2, l. 437–463.

¹⁰³ RA, EAA.1646.1.77, l. 261: 31. märtsil 1636 esitab Heinrich Bentzien Narva raele tõendi selle kohta, et on *ausast abieluvoodist sigitatud*. Seda kinnitavad käendajad Jürgen Walde ja Claus Möllenbeck, kes olid Heinrichi isa Hans Bentzieni pulmas külalised; Nimetatud isikute biograafilisi andmeid vt: **Erpenpeck, Küng**, lk 56, 73, 75, 78.

¹⁰⁴ RA, EAA.1646.1.79, l. 53p; RA, EAA.1646.1.74, l. 318.

¹⁰⁵ RA, EAA.1646.1.84, l. 497.

¹⁰⁶ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 19, 26–27.

¹⁰⁷ RA, EAA.1646.1.76, l. 1p; Vt lisaks: **Erpenbeck, Küng**, lk 74.

Veel nõuti kodanikuõiguse taotlejalt Rootsi linnaseadusele tuginevat vannet, mis tuli anda isiklikult ja millega ta kohustus olema truu nii kuninglikule majesteedile kui ka linnale. Tulenevalt Narva eripärast, kus linnas oli palju Vene taustaga kaupmehi, on vande andmist nõutud ka vene keeles. 1667. aastal ilmusid rae korraldusel kodanikuvannet andma mitmed vene päritolu isikud, kellele loeti vande sisu ette vene keeles. Seejärel asetasi nad sõrmed seaduseraamatule ja andsid vande vastavalt nõudele.¹⁰⁸ Ehkki vandega koos pidi uskoda kinnitama oma valmisolekut elada linna territooriumil vähemalt kuus aastat,¹⁰⁹ see kohustus hiljem Narvas kaob. Kuue aasta pikkune paiksuskohustus tuleneb Elias Wesséni hinnangul sellest, et takistada võõrastel, kel puudus linnas püsiv elukoht ja oma majapidamine, taotleda kodaniku staatust. Nimelt leiti, et sageli oli võõraste eesmärgiks saada osa majanduslikest privileegidest läbi kodanikele reserveeritud kutsealade ja hiilida kõrvale seadusega ette nähtud kohustustest.¹¹⁰ 1609. aastal andis kodanikuvande Claus Grambow, lisades omalt poolt tingimuse, et tal peab olema võimalus poole aasta möödudes vanne tagasi võtta. Raad nõustus sellega kohaliku tava alusel, ent rõhutas, et vandest ei saa loobuda sõja ajal.¹¹¹

Narvaga seotud vandetekste 17. sajandist on meile teada neli,¹¹² mis on oma sisu poolest sarnased Rootsi linnaseaduses kirjapanduga:

*Ma palun Jumalat ja kõiki pühakuid, et nad aitaksid mind, nii tõemeeli nagu ma soovin olla ja olen oma kuningale truu, ja täidan kõiki kohustusi linna suhtes vastavalt oma võimalustele, ja aitan oma kaaskodanikke nii maal kui ka väljaspool, ja mitte kedagi [majanduslikus ja õiguslikus mõttes] survestada või hävitada, kes ei ole sooritanud kuritegu.*¹¹³

Võrdluseks, Narva 1613. aasta kodanikuvande tekst kõlab:

Mina, N.N. vannun käesolevaga, et olen [Kuninglikule Majesteedile ja] Rootsi riigile, nagu selle juurde kuuluvale maale, iseäranis aga selle Narva linnale truu ja armastav, samuti näitan ennast härrale [linnusekrahvile], bürgermeistritele ja raele kõigis õiglastes asjades nõutavalt kuulekana, vastavalt oma võimalustele kasulikult, vagalt ja parimal moel edendada ja edasi viia heatahtlikku Rootsi riiki ja seda linna, samuti koos teiste minu selle linna kaaskodanikega aidata kohustusi ja mittekohustusi kanda, ja tahan end hoida oma kaubanduses, töönduses,

¹⁰⁸ RA, EAA.1646.1.84, l. 559.

¹⁰⁹ Holmbäck, Wessén, lk 8: *Han skall hava borgen för sig, att han skall vara byaman minst sex år [---]; Kung*, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 20.

¹¹⁰ Holmbäck, Wessén, lk 29.

¹¹¹ RA, EAA.1646.1.74, l. 3.

¹¹² Kung, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 25, 27, 43–45.

¹¹³ Holmbäck, Wessén, lk 8.

[vastavalt selle linna privileegidele ja statuutidele], nii nagu ausale kodanikule on kohane, nii tõsi kui Jumal ja tema püha evangeelium mind aidaku.¹¹⁴

Kui kõik eeltingimused kodanikuks saamiseks olid täidetud, kanti uus linnakodanik kodanikeraamatusse. Nii oli sätestatud ka Magnus Erikssoni linnaseaduses.¹¹⁵ Narva puhul me juba teame, et linna 17. sajandi kodanikeraamatut ei ole säilinud.¹¹⁶

Linnakodanike õigused ja kohustused

Rootsi linnaseaduse järgi võis kodanikustaatusesse astuda igaüks *olenemata sellest, kas ta on sündinud maal või väljaspool*¹¹⁷ (st Rootsi riigis või väljaspool seda), kuid Narva näidete varal saab öelda, et alati see nii ei olnud. Nii võis juhtuda, et raad lükkas kodanikukandidaadi taotluse hoopiski tagasi, kui viimane ei mõjunud oma elatusalal vilumustes ja oskustes veenvalt või oli linnas selle kutseala esindajaid juba piisavalt. Mõnel puhul on raeprotokollides näha, et kodanikega seotud eriõigused jäid kättesaamatuks neilegi kodanikuks pürgijatele, kes olid hoolimata piirangutest tegelenud ettevõtmistega, mis võisid kahjustada teiste linnakodanike äritegevust.¹¹⁸ Mõnevõrra lihtsamalt lahenesid olukorrad, kus kodanikuks pürgija, kelle elukutse esindajaid oli linnas piisavalt või kelle tegevus võis rae hinnangul majanduslikult kahjustada olemasolevat konkurentsiolukorda, olid valmis elukutset vahetama või, nagu näiteks 1652. aastal veinimüüja Simon Möller, ootama, kuni senine ametivend oma tegevuse linnas lõpetab, et seejärel ise sama kutsealaga alustada.¹¹⁹

Võrreldes ülejäänud linnaelanike ja linnas viibinud võõrastega olid kodanikustaatusesse astujal märkimisväärsed majanduslikud eelised. Uuskodanikele oli tagatud võimalus tegeleda ainult kodanikele ette nähtud elatusaladega, s.o käsitöö ja kaubandusega ning liituda kutseühingutega nagu tsunftid, gildid ja kompaniid. Kaupmeestel, eeskätt Suurgildi liikmetel, oli erinevalt käsitöolistest õigus valida ja olla valitud rae koosseisu, mis andis neile juhtpositsiooni linna valitsemises. Vähemalt vaadeldaval ajal esineb Narva raeprotokollides järjepidevalt andmeid ametist loobunud raehärrade kohta. Heinrich von Bergen loobus ametist 1610. aasta juunis seoses vaesusega. Johan Möller lahkus Narvast kuus aastat hiljem, et asuda

¹¹⁴ K^üng, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 43.

¹¹⁵ H^olmbäck, W^essén, lk 9.

¹¹⁶ Vt alapeatükist „Allikad“.

¹¹⁷ H^olmbäck, W^essén, lk 9: *Alla de som ej äro barnfödda i staden skola vinna burskap, vare sig de äro födda i landet eller utom landet.*

¹¹⁸ RA, EAA.1646.1.74, l. 318; K^üng, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 32.

¹¹⁹ RA, EAA.1646.1.79, l. 29p.

elama Tallinnasse.¹²⁰ 1635. aasta kevadel taotles Johan Fock raehärra ametist vabastamist, sest ta oli, nagu vahendab protokolliraamat, *kerjuseks muutunud*.¹²¹ Analoogilisi näiteid kajastavad Narva 17. sajandi raeprotokollid veelgi. Kokkuvõttes tähendab see seda, et raemet ei olnud kõikidel aegadel tulus ega ka prestiižikas ja seetõttu sai seda pidada vaid jõukas kaupmees, mitte vaene käsitöölaine.

Ehkki veel 17. sajandi esimesel poolel puudusid erinevate ametite vahel selged piirid, ning nagu Narva raeprotokollidest nähtub, võisid linnakodanikud oma elukutset vastavalt vajadusele ja võimalustele vahetada, oli seaduses selgelt sätestatud, et kodanikel ei ole lubatud tegeleda rohkem kui ühe elukutsega.¹²² Ent etteruttavalt võib öelda, et hiljem Narva raad selliseid ametialaseid vangerdusi ei tolereerinud. Õiguslikus mõttes väärrib tähelepanu, et enamikes Rootsi linnaseaduses kodanikuõigusi ja -kohustusi sõnastavates õigusnormides on kodanikest rääkides peetud silmas eelkõige kaupmehi. Seevastu käsitöölised, kes pidid moodustama suurema osa linna elanikkonnast, on linnaseaduses väga ebamäärasel kohal ja neid on mainitud erinevate elukutsetena (näiteks lihunik, parksepp, kingsepp, rätsep jne) üksikutes punktides.¹²³ Arvestades, et kaupmees tõi riigile tolli- ja muud maksutulu ning temalt oli võimalik saada vilja- ja teisi toiduaineid ja isegi raha laenuks, on mõistetav, miks majanduslikult vähem jõuka käsitööliskonna osatähtsus jäi seaduses tagasihoidlikumaks.

Üksikud erandid välja arvatud, anti kaupmeeste kõrval ka käsitöölisele õigus sissetulekute suurendamiseks tegeleda pruulimisega. Kuigi sellisel juhul tuli linnakodanikuks vastuvõtmisel arvestada suurema kodanikurahaga. Kui lihunik Erich Kulcka 1620. aasta jaanuaris vande andis ja teatas, et soovib lisasissetulekut õlle pruulimisest ja müügist, pidi ta kodanikuõiguste eest tasuma 15 taalrit. Hoopis teistsugune olukord oli sadulsepp Lorentz Wolffiga, kellele anti 1622. aasta augustis pruulimise õigus, kuna viimane oli suure külma tõttu oma sõrmed kaotanud ja sellest tulenevalt ei suutnud ennast ära toita.¹²⁴ Nagu eelnimetatud, leidis ka erandeid. Nimelt 16. juunil 1635. aastal seisis rae ees pagar Gabriel Elssner seoses sooviga Narvast lahkuda, kuna talle ei antud õigust pruulida.¹²⁵ Narva hilisema perioodi kohta osutab Enn Küng, et pruulimise õigus jäi üksnes kaupmeestelekskedele ja ülejäänud kodanikel tuli edaspidi oma sissetulekud saada enese ametist.¹²⁶

¹²⁰ RA, EAA.1646.1.74, l. 164, 400.

¹²¹ RA, EAA.1646.1.77, l. 205.

¹²² **Holmbäck, Wessén**, lk 15.

¹²³ *Ibid.*, lk 9, 121, 123.

¹²⁴ RA, EAA.1646.1.74, l. 591, 697.

¹²⁵ RA, EAA.1646.1.77, l. 214.

¹²⁶ **Küng**, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 31.

Tähelepanuväärne nähtus 17. sajandi Narvas oli rae poolt kodanikele pakutud võimalus alustada iseseisvat majandustegevust maksuvabaduse toel. See näitab, et linn oli valmis piiratud ajaks loobuma mõningastest sissetulekutest, kui ta pikemas perspektiivis soovis, et linna majanduslik olukord paraneks. Narvas varieerus maksuvabade aastate arv ühest aastast kuni kolme aastani. Selliseid näiteid leiab Narva raeprotokollist mitmeid. Üks huvitavamaid pärineb 1657. aastast, kui Narva raele andis kodanikuvande Nyenist pärit kaupmees Gerhard von Düren. Seejuures palus ta õigust kraamipoe pidamise kõrval pruulida ja mõningaid maksuvabu aastaid. Raad vabastaski Düreni kaheks aastaks koormistest tingimusel, et ta ei müü sel ajal Narva eeslinnas soola. Muu hulgas vabastati Düren kodanikurahast, kuna ta oli abielus linnakodaniku tütrega.¹²⁷

Väärib märkimist, et kodanikurahast vabastamine eelnimetatud põhjusel ei sõltunud üksnes kohalikust tavast, vaid ka õiguslikust traditsioonist. Nii sätestab Rootsi linnaseadus: *Kui mees, [kes on pärit] mõnest teisest kaubalinnast või mõnelt teiselt maalt, abiellub naisega, kes on sündinud [siin] linnas ja omab linnas aeda [oma majapidamist] [---], ei pea kodanikuraha tasuma.*¹²⁸ 1652. aasta aprillis kodanikuvande andnud müürmeister Zacharias Hoffmann ei pidanud kodanikuraha tasuma, sest oli märtsis abiellunud kodaniku tütre Maria Nilssoniga.¹²⁹ Narva raeprotokollidest ilmneb, et kodanikurahast olid vabastatud needki uuskodanikud, kes olid abiellunud või plaanisid abielluda kodaniku lesega nagu 1649. aastal kodanikuvande andnud rätsep Stephan Schreiber Mecklenburgist.¹³⁰ Mil moel oli veel õigus kodanikurahast priiks saada, annab ülevaate tisler Nicolaus Niemanni näide, kes oli raeprotokollis sissekande põhjal abielus *siinse Soome pastori* tütrega.¹³¹ 1660. aastatest hakkab raad seda õigust selgelt piirama. Kui 1665. aasta veebruaris maksis kodaniku tütrega abielus olnud sepp Jürgen Zichner kodanikuraha varasema ajaga võrreldes poole vähem, siis juba juulis ei peetud rae poolt vaadatuna linnakodanik Bernd Erichi palvet talle kodanikuraha tagastada vajalikuks.¹³²

Hoopis teine lugu oli nende olukordadega, kus kodanikuraha maksmise tühistamist, vähendamist või pikendamist palus kodanik raehärradelt ise. Selliseid juhtumeid kajastavad Narva 17. sajandi esimese poole raeprotokollid suurel hulgal. Üheks ilmekamaks näiteks on 1667. aasta juhtum, mil ilma tavapärase käendajateta tuli kodanikuvannet andma Christian Jacobi. Raehärrade pärimise peale, miks pole mees seadust järginud, selgitas Jacobi, et talle on

¹²⁷ RA, EAA.1646.1.76, l. 90.

¹²⁸ **Holmbäck, Wessén**, lk 9: *Om en man från en annan köpstad eller ett annan land gifter sig med en kvinna, som är barnfödd i staden och har gård i staden [--], lämne han icke avgift för burskap.*

¹²⁹ RA, EAA.1646.1.79, l. 18p; **Erpenbeck, Küng**, lk 94.

¹³⁰ RA, EAA.1646.1.78, l. 63.

¹³¹ RA, EAA.1646.1.79, l. 53p; **Erpenbeck, Küng**, lk 95.

¹³² RA, EAA.1646.1.83, l. 506, 662.

varem lubatud teatud vabadusi ja soodustusi, mille alusel ta oma kuludega on linna apteegi rajanud. Kui tema erioigused ametikult kinnitatakse, lubas ta vande anda ja oma kodanikukohustusi ustavalt täita. Raad nõustus tema põhjendustega tingimusel, et vande andmine toimub esimesel võimalusel.¹³³ Ent kodanike õiguste teema lõpetuseks väärivad välja toomist veel kaks tähtsat eesõigust. Esiteks kinnisvara omamise õigus linna territooriumil, kuid nagu märgib Küng, oli 17. sajandi esimesel poolel Narvas elupindadest suur puudus. Seega ei pidanud kodanik ise ilmingimata kinnisvara omama, vaid võis vabalt olla ka üüriline. Teiseks oli kodanikel õigus rae ja seaduse kaitsele nii linna territooriumil kui ka väljaspool seda,¹³⁴ mida kinnitab Viinist pärit kiviraidur Hans Ahrockeri näide aastast 1667, kui viimane avaldas soovi asuda Narva elama, et siin kodanikuna elatist teenida. Lisaks palus ta raelt kaitset võimalike konkurentide vastu ning soovis, et ebaseaduslikult tegutsevad ametivennad ehk nn pööningujänesed oma tegevuse lõpetaksid.¹³⁵

Uuskodanikele ei antud õigusi ja privileege ilma vastavate kohustusteta. Vaieldamatult olid kõige olulisemad kodanikukohustused seotud linnale laekuvate maksude, tollide, aktsiiside jmt koormistega. Vaevalt sai raad hakkama ka linnavahtideta, ja seegi kohustus oli kodanike kanda (enda eest võis vahi kohustust täitma saata teise inimese). Iga linnakodanik pidi omama relva ja oskama seda vajadusel käsitada.¹³⁶ Narva raeprotokollides mainitakse kodaniku relva esmakordselt seoses rätsep Andreas Nageli kodanikuvande andmisega 3. märtsil 1652.¹³⁷ Hiljem, 1665. aastast alates osutab raad kodanikuõiguste väljaandmisel üldiselt igale uuskodanikule, et ta peab end relvaga varustama ja nagu igale kodanikule kohuseks, olema valmis linna kaitsma.¹³⁸ Rootsi linnaseadusest tulenevalt kuulus kodanikustaatus juurde kohustus tagada tuleohutus linna territooriumil. Selleks tuli elu- ja ametihoonete juures hoida redelit, pootshaagi, tuletõrjekirvest, ämbrit ja veetünni.¹³⁹ Ent kaugelki mitte kõik kohustused ei olnud linnakodanikele konti- või meeltemööda. Üheks vastumeelsemaks oli kindlasti garnisoni majutamine, kuna linnas kasarmuid nappis. Korruga võis Narva ja Ivangorodi tervikgarnisonis viibida üle tuhande mehe.¹⁴⁰

Teatavasti oli Narva sotsiaalne ja majanduslik olukord 17. sajandi alguses keeruline, ning põhjuseid selleks oli mitmeid. Esiteks seetõttu, et pärast kodanikuvande andmist ei tasunud

¹³³ RA, EAA.1646.1.84, l. 605.

¹³⁴ Küng, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 6, 35.

¹³⁵ RA, EAA.1646.1.84, l. 614.

¹³⁶ Holmbäck, Wessén, lk 10.

¹³⁷ RA, EAA.1646.1.79, l. 9p.

¹³⁸ RA, EAA.1646.1.83, l. 468, 483, 492, 693, 795.

¹³⁹ Holmbäck, Wessén, lk 98: *Var man, som äger en gård, skall hava dessa redskap, som nu nämnas: en sju alnar lång stege, en brandhake tolv alnar lång, en brandyxa, ett ämbar, en vattentunna stående framför sin gård.*

¹⁴⁰ Küng, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, lk 37–38.

kodanikuraha kohe ära ja see jäädi raele võlgu, st paluti kodanikuraha tasumiseks pikendust, mida tavaliselt lubati jaanipäevani või mihkclipäevani. Kõige suurem oli see probleem just 17. sajandi esimesel kümnendil. Teiseks põhjuseks oli kodanikuvandest loobumine ja Narvast lahkumine enne kuut aastat. Näiteks soovis kodanikuvandest loobuda kaks aastat linnakodanik olnud Cordt Bollandt, sest ei saanud Narvas ennast ja oma haiget naist ära elatada. Raad otsustas, et kuna Bollandti käendajad *vastavalt Rootsi linnaseadusele piisavalt käendavad, et ta järgneva nelja aasta eest kõik maksud ja koormised omalt poolt linna ees kannab, ei kahjusta ta sel moel krooni ega linna, ja võib kodanikuvandest lahti öelda.*¹⁴¹ Seevastu kui 1616. aastal andis Šoti päritolu kodanik Carl Bock teada, et soovib oma elujärje parandamiseks Narvast lahkuda, pidi ta veel pool aastat siinseid kodanike koormisi kandma ja raele tasuma 40 taalrit, kuna ei olnud *Rootsi õiguse järgi* Narvas elanud kuus aastat.¹⁴²

Narva raeprotokollides on arvukalt meeldetuletusi mittekodanikele ja võõrastele kaupmeestele astuda kodanikustaatusesse, hoiatades neid vande andmisest kõrvale hoidmise korral trahvi või kaupade konfiskeerimisega. 1632. aastal manitseti nii linna kui ka linnakodanike majanduslikke huve silmas pidades väliskaupmehi, et need *linna privileegide kohaselt oma vande annaks või siis linnast lahkuks.*¹⁴³ Cornelius Nauess pidi andma kodanikuvande või hoiduma kaubandusest, ning teda ähvardati kaupade konfiskeerimisega. 1622. aastal manitseb raad Israell Andersoni viie taalrise trahvi juures oma kodanikuraha ära maksma. Kuna ta seda nõuet ei täitnud, pandi ta neljaks päevaks linnatürmi, kust ta ei pääsenud enne, kui oli kodanikuraha täies ulatuses ära tasunud.¹⁴⁴ Ent alates 1630. aastate rae protokolliraamatute sissekannetest, ei nähtu, et raad oleks edaspidi eelnimetatud olukordades rakendanud vangistamist.

¹⁴¹ RA, EAA.1646.1.77, l. 72; **Erpenbeck, Küng**, lk 74.

¹⁴² RA, EAA.1646.1.74, l. 412.

¹⁴³ RA, EAA.1646.1.77, l. 46.

¹⁴⁴ RA, EAA.1646.1.74, l. 694.

KOKKUVÕTE

Narva ajaloo 16.–17. sajandi uurimine seoses suure hulga raearhiivi hävimisega Liivimaa sõdade ajal koos hilisemate suurtulekahjudega (1610, 1659) teeb kõikehõlmava ülevaate saamise Narva linnaajaloost suhteliselt keerukaks. Et käesoleva töö eesmärk oli uurida, kuidas toimus Narvas kodanike vastuvõtmine Rootsi linnaseaduses sätestatud tingimustel 17. sajandi kahel esimesel kolmandikul, olnuks väärtuslikuks allikaks Narva linnaraamat, mõni kuninglik privileeg või resolutsioon, milles oleks täpselt paika pandud kodanikuseisusse astumisega seotud õigused ja kohustused. Teatavasti ei ole ühtegi neist originaalina või koopia kujul säilinud. Hoolimata sellest ei ole Narva linnaelu uurimine päris võimatu. Küllaltki adekvaatse ja kompaktse ülevaade Narva linna kodanikkonnast saab erinevatest juriidilistest dokumentidest, nagu näiteks lauajuhiste, supliikide, resolutsioonide ja põhikirjade loimimisel. Needki pole siiski ainsad kirjalikud allikad, millest olulist informatsiooni ammutada. Arvestades, et enne Vene tsaari vallutust 1558. aastal ja taas 1581. aastal, kui linn läks Rootsi võimu alla, juhitudi Narvas Lübecki õigustraditsioonist ning naaberlinn Tallinna eeskujust, sisaldavad kaaluka tähtsusega kirjeldusi Tallinna ja Lübecki magistratide hiliskeskaja ja varase uusaja dokumendid. Lisaks annab nende andmete sidumine Rootsi Riigiarhiivi ja Rootsi Kuningliku raamatukogu teemakohaste arhivaalide ja kogudega võimaluse analüüsida linna õiguskorda Rootsi linnaseaduse alusel.

Rootsi krooni võimu alla minnes, oli Narva väline ilme ja majanduslik olukord trööstitu. Suur hulk inimesi oli sõdade eest põgenenud või vallutajate poolt hukatud ning järelejäänud elanik- ja kodanikkond, mis oli Narva arengu seisukohast kõige olulisem sotsiaalne institutsioon, ei kasvanud sedavõrd kiiresti, et linna majandust elavdada. Ära märkimist väärib asjaolu, et arvestades vähest inimeste sissevoolu ja suurt väljarännet, ei näinud ka kuningavõim esmapilgul Narvat olevat avatud uutele arengutele. Seetõttu loovutati kaubanduslik laokoht Soome lahe lõunakaldal hoopis Tallinnale. Olulist rolli Narvas valitsenud kaoses mängis ka Liivimaa sõdade järgne õigusvaakum, mis tingis narvalastes peamise vajaduse uue õigussüsteemi järele. 1585. aasta suvel andiski Johan III narvalaste endi initsiatiivil linnale õiguse edaspidi juhituda Rootsi linnaseadusest, mis andis Narvale uue juriidilise identiteedi. Oluline on mõista, et Rootsi linnaseadus ei olnud üksnes formaalne õigusakt, vaid selles peituv regulatsioon kujundas linnaelu laiemalt. Uue seaduse rakendamine sõltus kohapealse magistraadi suutlikkusest hallata uuskodanike vastuvõttu, reguleerida nende elatusalasisid ning

tagada õiguskindlus; muu hulgas määratles, kellel on õigus linnas omada kinnisvara, tegeleda kaubanduse või käsitööga ning kellele kuulus poliitiline esindus raes. Kodanikuks saamise eelduseks oli mitmeid kriteeriume: taotleja pidi andma isikliku vande, esitama tõendi oma ausa päritolu, aga ka väljaõppe kohta, tasuma kodanikuraha, omama elukohta linnas ning esitama kodanikuseisusest käendajad. Need tingimused sõltusid linna majanduslikust olukorrast, eriti kui eesmärgiks oli sisserände soodustamine või teatud ametikohtade täitmine. Kodanikuks pürgija seisukohalt olid olulised kodanikele reserveeritud õigused: kaubelda, tegeleda käsitööga ning kuuluda vastavatesse tsunftidesse või gildidesse. Kaupmeestel oli võimalus saada raehärraks, mis kaudu oli neil võimalik kujundada linna majanduspoliitikat. Käsitöölised, kuigi arvuliselt enamuses, olid linna valitsemisel esindatud tagasihoidlikumalt, vaid üksikute linnaametite liikmetena.

Lisaks õiguskorra tagamisele, pidi keskvoim taastama ka linna majandusliku tähtsuse, millega Narvast sai 17. sajandi jooksul uuesti ida-lääne transiitkaubanduse üks sõlmpunkte. Põhimõttelised muutused hakkasid Narvas toimuma sajandi esimestel kümnenditel, kui kehva majandusliku olukorra parandamiseks, st sisserändajate julgustamiseks hakati seal pakkuma soodustusi kodanikuseisusesse astumisel. Uute kodanike sissevoolu Saksamaalt, Madalmaadest, Inglismaalt, Šotimaalt või kõikjalt Rootsi kuningriigist, tähendas tööjõu, kapitali ja teadmiste juurdevoolu Rootsi riigi piirilinna. Kohapealse majanduselu rahvusvaheline iseloom andis Narvale isegi kosmopoliitse mõõtme, mis peegeldus eriti selgelt keelelises mitmekesisuses. Eriti nähti vaeva jõukamate kaupmeeste kodanikuks meelitamisega, kes suudaksid linnale tuua maksutulu ja tugevdada kaubandusvõrgustikku. Rootsi keskvoim toetas omalt poolt linna arengut uuskodanikele maksuvabastuste ja muude privileegide andmise näol. Samal ajal pidi raad tagama, et kodanikustaatust ei antaks liiga kergekäeliselt, mis annaks isikule märkimisväärsed õigused ja eelised võrreldes linnas viibivate võõrastega. Ent nagu arhiiviallikad ilmekalt näitavad, ei kiirustanud kõik mittekodanikud ja välismaalased kodanikuvannet andma, millest oli pikemas perspektiivis tingitud Narva majanduse vähene areng. Lisaks põhjustasid sajandi esimesel kümnendil nii linnale kui ka kroonile majanduslikku kahju paljude kodanike vandest loobumine ja linnast lahkumine, mida esialgu väga ulatuslikult ei takistatud. Mis puutub kodanikukohutuste mittetäitmisesse, siis neidki tuli vaadeldaval perioodil arvukalt ette. Peamiselt olid probleemid kodanikuraha tasumisega, mida manitseti trahvi, kaupade konfiskeerimise või vangistuse ähvardusel tasuma. Osalt tekitas probleeme seegi, kui kodanik astus vandest tagasi enne kuueaastase paiksuskohustuse täitmist.

Käesoleva uurimistöo peamise tulemusena selgus, et säilinud allikmaterjalist ei ole võimalik välja tuua ühtegi viidet selle kohta, kus kodanike vastuvõtmisel ja kodanikeõiguste ja

-kohustuste reguleerimisel oleks rakendatud varasemaid – Rootsi linnaseadusele eelnenud – normatiivseid tekste või kohalikke tavaid. Nii võib öelda, et eelnimetatud protsessides jäädigi rangelt Rootsi õiguses sätestatu piiresse, tehes jaoti mõningaid praktilisi mööndusi kohalike olude leevendamiseks.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Eesti Rahvusrhiiv (RA)

Fond: 1646 Narva magistraat

Rootsi Riigiarhiiv (Svenska Riksarkivet (SRA))

Fond: Livonica II

Kataloog: SDHK

Tallinna Linnaarhiiv (TLA)

Fond: 230 Tallinna magistraat

Allikapublikatsioonid

1. Collin, Hans Samuel, Schlyter, Carl Johan, *Corpus juris Sueo-Gotorum antiqui. Samling af Sweriges gamla lagar, på Kongl. Maj:ts. nådigste befallning* (Stockholm: Haeggström, 1827).
2. Hildebrand, Karl, Bratt, Arnold, *Stockholms Stads Privilegiebref 1423–1700, Urkunder Rörande Stockholms Historia, kd I* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1913).
3. Holmbäck, Åke, Wessén, Elias, *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning* (Stockholm: Nordiska bokhandeln, 1962).
4. Kala, Tiina, *Lübecki õiguse Tallinna koodeksi 1282. Der Revaler Kodex des Lübischen Rechts* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1998).
5. Kelch, Christian, *Liivimaa kroonika*, tlk Ivar Leimus, toim Kai Tafenau (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2004).
6. Pipping, Rolf, *Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D.2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri-A.-B., 1921).
7. Renner, Johann, *Liivimaa kroonika 1556–1562*, tlk Ivar Leimus, toim Piret Klaus (Tallinn: Tänapäev, 2023).

8. Russow, Balthasar, *Liivimaa provintsi kroonika*, tlk Jüri Kivimäe, toim Madis Maasing (Tallinn: Tänapäev, 2022).
9. Schlyter, Carl Johan, *Codex iuris urbici Magnaeanus: Konung Magnus Erikssons stadslag*, Samling Af Sweriges Gamla Lagar, Vol 11 (Lund: Berlingska boktryckeriet, 1865).
10. von Stiernman, Anders Anton, *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, I (Stockholm, 1747).
11. von Stiernman, Anders Anton, *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. angående Sveriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie*, II (Stockholm, 1750).

Kirjandus

1. Ebel, Wilhelm, *Lübisches Recht*, I kd (Lübeck: Schmidt-Römhild, 1971).
2. Ericson Wolke, Lars, *Borgare och byråkrater: omvandlingen av Stockholms stadsförvaltning 1599–1637* (Stockholm: Stockholmia, 1988).
3. Ericson Wolke, Lars, *Stockholms historia* (Lund: Historiska Media, 2016).
4. Erpenbeck, Dirk-Gerd, Küng, Enn, *Narvaer Bürger- und Einwohnerbuch 1581–1704*, toim Johannes Hoffmann (Dortmund: Forschungsstelle Ostmitteleuropa, 2000).
5. Federley, Berndt, *Kunlig Majestät, Svenska Kronan och Furstendömet Estland 1592–1600* (Helsinki: Helsingfors, 1946).
6. Hansen, Heinrich Johann, *Geschichte der Stadt Narva* (Dorpat: Heinrich Laakmann, 1858).
7. Kala, Tiina, „Das Geschriebene und das Mündliche. Das lübische Recht und die alltägliche Rechtspflege im mittelalterlichen Reval“, *Hansisches und hansestädtisches Recht*, toim Albrecht Cordes, Hansische Studien 17 (Trier: Porta Alba, 2008), lk 91–112.
8. Kala, Tiina, „Kuidas lugeda Tallinna Taaniaegseid dokumente ehk veel Lübecki õigusest“, *Tuna*, 1 (2020), lk 8–21.
9. Kala, Tiina, *Lübecki õigus ja Tallinn* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 1998).
10. Kala, Tiina, „Paunköites linnaõiguse koodeks“, *Horisont*, 6 (2015), lk 16–17.
11. Kivimäe, Jüri, „Medieval Narva: Featuring a Small Town between East and West“, *Narva und die Ostseeregion. Narva and the Baltic Sea Region*, toim Karsten Brüggemann (Narva: TÜ Narva Kolledž, 2004), lk 17–27.
12. Kivimäe, Jüri, „Narva küsimus Liivi ordu poliitikas aastail 1494–1535“, *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria* 30 (1) (Tallinn: Perioodika, 1981), lk 29–42; 30 (2) (Tallinn: Perioodika, 1981), lk 179–192.

13. Kujala, Antti, „Det svenska riket och dess undersåtar i Ingermanland och i Kexholms län på 1600-talet (1617–1658): Kronans dialog med den lokala adeln och de ortodoxa bönderna och köpmännen“, *Historisk Tidskrift för Finland*, 2 (2011), lk 131–161.
14. Küng, Enn, „Konflikte zwischen Narva und Reval im Salz- und Heringshandel in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts“, *Fernhandel und Handelspolitik der baltischen Städte in der Hansezeit*, koost Norbert Angermann, Paul Kaegbein (Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 2001), lk 301–338.
15. Küng, Enn, *Mercuriuse ja Marsi vahel. Hansalinn Tallinn Rootsi riigi haardes 1561–1632* (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2022).
16. Küng, Enn, „Narva elanikkonna suurusel 17. sajandi keskel“, *Artiklite kogumik*, toim Leino Pahtma, Helina Tamman, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 2 (9) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1997), lk 39–63.
17. Küng, Enn, „Narva kodanikkonnast 1581–1704“, *Rootsi suurriigist Vene impeeriumisse. Artiklid*, toim Leino Pahtma, Helina Tamman, Eesti Ajalooarhiivi toimetised 3 (10) (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998), lk 5–56.
18. Küng, Enn, „Narvas handels- och ekonomiskrättsliga position i svenska världen 1581–1704“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Kõll, (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 283–303.
19. Küng, Enn, „Narva vene kaupmees- ja kodanikkond 17. sajandi teisel poolel“, *Kleio. Ajalooline Ajakiri*, 3, 13 (1995), lk 43–52.
20. Küng, Enn, „Riigitaalrite kasutusest Rootsi Läänemere-provintside 17. sajandil“, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (2013), lk 183–201.
21. Küng, Enn, *Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2001).
22. Küng, Enn, „Sõjalis-poliitilised sündmused“, *Tallinna ajalugu II. 1561–1710*, koost Lea Kõiv, peatoim Tiina Kala (Tallinn: Tallinna Linnaarhiiv, 2020), lk 27–36.
23. Küng, Enn, „Veel kord Tallinna liitumisest Rootsi 1561. aastal – linna privileegide küsimus“, *Muutused, ümberkorraldused, uuendused. Varauusaja arengujooned Eesti- ja Liivimaa 1520–1800*, toim Marten Seppel, Madis Maasing (Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2023), lk 119–141.
24. Küng, Enn, „Über die Größe der Bevölkerung Narvas und Ivangorods in der Mitte des 17. Jahrhunderts“, *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag*, koost Bernhart Jähniq, Klaus Militzer, Schriften der Baltischen Historischen Kommission 12 (Münster: LIT 2004), lk 329–349.

25. Laidre, Margus, *Domus Belli. Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaal 1554–1661* (Tallinn: Argo, 2015).
26. Lotman, Piret, „Ingermanlands kyrkliga utveckling från superintendenturens inrättande till svensk-ryska kriget 1640–1657“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Köll, (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 87–137.
27. Lovén, Christian, *Vårfruberga kloster, 1200-talsjordeboken och godspolitiken* (Stockholm: Riksarkivet, 2017).
28. Naber, Jaak, *Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704* (Uppsala: Uppsala Universitet, 1995).
29. Naber, Jaak, „Tyskt och svenskt i Göteborg, Norrköping och Narva. Motsättningar i församlingslivet under svensk stormaktstid“, *Stat - kyrka - samhälle: den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*, koost Torkel Jansson, Torbjörn Eng, toim Anu Mai Köll (Stockholm: Stockholm University, 2000), lk 139–166.
30. Peel, Christine, *Guta Lag: The Law of the Gotlanders* (Oxfordshire: Routledge, 2015).
31. Piirimäe, Helmut, *Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661.–1700. a.* (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1961).
32. Sandberg, Robert, *I slottets skugga. Stockholm och kronan 1599–1620* (Stockholm: Stockholmsmonografier, 1991).
33. Schück, Henrik, *Stockholm vid 1400-talets slut*, koost Tord O:son Nordberg (Stockholm: Klara Civiltryckeri AB, 1951).
34. Seuberlich, Erich, „Die ältesten Bürgerlisten Narvas 1603–1659“, *Deutsche wissenschaftliche Zeitschrift im Wartheland* 7/8, toim Dr. Alfred Lattermann (Posen: Historische Gesellschaft in Wartheland, 1943), lk 196–208.
35. Sjöholm, Elsa, *Sveriges medeltidslagar: europeisk rättstradition i politisk omvandling* (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 1988).
36. Süvalepa, Arnold, *Narva ajalugu I. Taani ja orduaeg*, toim Arnold Soom (Tartu: „Postimehe“, 1936).
37. Tarkiainen, Kari, „Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna alistumine Rootsile 1561: vormid ja põhjused“, *Ajalooline Ajakiri*, 1, 159 (2017), lk 39–77.
38. Tarvel, Enn, „Sigtuna hävitamine 1187. aastal“, *Tuna*, 2 (2017), lk 24–27.
39. Tõnurist, August, *Narwa* (Tallinn: Mõte, 1912).
40. von zur Mühlen, Heinz, „Handel und Politik in Livland in der Mitte des 16. Jahrhunderts im Spiegel der Biographie Hermen thor Mölens aus Narva“, *Zeitschrift für Ostforschung*, 24, 4 (1975), lk 626–673.

41. Кивимяе, Юри, „Была ли Нарва городом-филиалом Таллинна в средние века?“, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateaduste seeria 29 (2) (Tallinn: Perioodika, 1980), lk 115–130.
42. Петров, Александр Васильевич, Город Нарва: его прошлое и достопримечательности в связи с историей упрочения русского господства на Балтийском побережье: 1223–1900 (С.-Петербург: Типография Министерства внутренних дел, 1901).

Internetileheküljed

„Kuningas Valdemari ja jarl Birgeri kaitsekiri Fogdö kloostrile, Stockholmis juulis 1252“, *Rootsi Riigiarhiiv, SDHK nr. 664*, <https://tinyurl.com/3tf4vvfz> [külastatud 12.03.2024].

„Privileg König Waldemars von Schweden für Lübeck (Bestätigung der Lübecker Freiheiten in Schweden und Befreiung vom Strandrecht)“, *Archiv der Hansestadt Lübeck*, <https://tinyurl.com/bdh5yvy3> [külastatud 20.04.2024].

SUMMARY

Narva's citizenship under the Swedish Town Law in the 17th century (until 1667)

The study of Narva's history in the 16th and 17th century, in relation to the extensive destruction of the town archive during the Livonian Wars, along with subsequent major fires (1610, 1659), makes obtaining a comprehensive overview of Narva's urban history relatively complex. As the aim of this work was to investigate how the admission of citizens in Narva was conducted under the conditions stipulated by the Swedish Town Law (*Stadslag*) in the first two thirds of the 17th century. A valuable source would have been the Narva town book, some royal privilege, or resolution that precisely outlined the rights and obligations associated with becoming a citizen, but none of these have survived in their original form or as a copy. Despite this, researching the urban life of Narva is not entirely impossible. A fairly adequate and compact overview of Narva's citizenry can be obtained by integrating various legal documents such as table instructions, supplications, resolutions, and statutes. However, these are not the only written sources from which to draw significant information. Considering that before the Russian Tsar's conquest in 1558 and again in 1581, when the city came under Swedish rule, Narva followed the Lübeck legal tradition and the example of the neighbouring city of Tallinn, the documents of the Tallinn and Lübeck magistrates from the late Middle Age and early modern period contains descriptions of considerable importance. Moreover, linking these data with the relevant archival materials and collections of the Swedish National Archives and the Royal Swedish Library provides an opportunity to analyse the city's legal order under the Swedish Town Law.

When Narva came under Swedish rule, the city's outward appearance and economic situation were bleak. A considerable size of the population had either fled the wars or been executed by the invaders, and the remaining inhabitants and citizenry – who constituted the most crucial social institution for Narva's development – were not growing fast enough to stimulate the city's economy. It is worth noting that due to the low influx of people and high emigration rates, the royal power initially did not see Narva as a city open to new developments. Therefore, the commercial warehouse on the southern shore of the Gulf of Finland was instead

granted to Tallinn. The legal vacuum following the Livonian Wars also played an important role in the chaos in Narva and led to the main need for a new legal system in Narva. In the summer of 1585, at the initiative of the citizens of Narva themselves, Johan III granted the city the right to be governed by the Swedish Town Law, thus providing Narva with a new legal identity. It is important to understand that the Swedish Town Law was not just a formal piece of legislation – it contained regulations that shaped urban life more broadly. The implementation of the new law depended on the ability of the local magistrate to manage the admission of new citizens, regulate their livelihoods, and ensure legal certainty; among other things, it defined who had the right to own property in the city, engage in trade or crafts, and who was entitled to political representation on the city council. There were several criteria for becoming a citizen: the applicant had to take a personal oath, present proof of his honest origin and professional training, pay a citizenship fee, have a residence in the city, and provide guarantors from among the existing citizenries. These conditions depended on the city's economic situation, especially when the goal was to encourage immigration or fill certain positions. From the perspective of an aspiring citizen, the rights reserved for citizens were highly significant: the right to trade, practice a craft, and join the respective guilds or craft associations. Merchants had the opportunity to become councilmen, through which they could shape the economic policy of the town. The craftsmen, although numerically dominant, had more limited representation in the city's governance, typically holding only a few administrative posts.

In addition to establishing legal order, the central authority also had to restore the city's economic importance, which led Narva to once again become a key hub for east-west transit trade during the 17th century. Fundamental changes began to take place in Narva during the early decades of the century, when efforts were made to improve the dire economic situation by encouraging immigration through various incentives for obtaining citizenship. The influx of the new citizens from Germany, the Netherlands, England, Scotland or anywhere in the Swedish Kingdom brought labour, capital, and expertise to this border town of the Swedish realm. The international character of the local economic life gave Narva a cosmopolitan dimension, most visibly reflected in its linguistic diversity. Special efforts were made to attract wealthier merchants as citizens, as they could contribute tax revenue and strengthen the city's trade network. For its part, the Swedish central government supported Narva's development by granting tax exemptions and other privileges to new citizens. At the same time, the city council had to ensure that citizenship was not granted too lightly, as it conferred significant rights and advantages over non-citizens residing in the city. However, as the archival sources vividly demonstrate, not all non-citizens and foreigners were eager to take the oath of citizenship, which

in the long run resulted hindered the city's economic development. Additionally, during the first decades of the century, both the city and the crown suffered economic losses due to the widespread renunciation of oaths and emigration by citizens – developments that were initially not effectively curbed. There were also numerous cases of citizens neglecting their civic duties during the period under review. The most common issues were related to the failure to pay the citizenship fee, which authorities sought to enforce through threats of fines, confiscation of goods, or imprisonment. Problems also arose when a citizen withdrew from their oath before fulfilling the six-year residency obligation.

The main result of the present research revealed that the surviving source material contains no references indicating that, in matter of admitting citizens or regulating their rights and obligations, any earlier normative texts or local customs – those predating the Swedish law – were applied. Thus, it can be concluded that these processes strictly adhered to the provisions of Swedish Town Law, with only some practical concessions made to accommodate local circumstances.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristin Kongi,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose „Narva kodanikkond Rootsi linnaseaduse alusel 17. sajandil (aastani 1667)“, mille juhendaja on Eesti ajaloo kaasprofessor Enn Küng, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristin Kongi

19. mai, 2025. a